

SZIMONIDESZ LAJOS

**NAPJAINK
VALLÁSI FORRADALMAI**

VIKTÓRIA KÖNYVKIADÓVÁLLALAT
KIADÁSA

Copyright by „Viktória” 1936

SZIMONIDESZ LAJOS nagyobb művei:

Jézus élete

Jézus és Mária ereklyéi. Két kötet

A világ vallásai. Két kötet

Külön is megjelent tanulmányai:

Wir in Ungarn

A Jatho és Traub-ügy

Jatho beszédei

A barátok társasága

Szabad egyház

Hogyan keletkezik máról-holnapra új egyházi

Luther nagy reformátori élménye

A „Nieuw Theologisch Tijdschrift”-ből:

*Zwei neu erkannte indische Beziehungen Jesu und
der Evangelien*

*Die Heilung des Blinden von Bethsaida und
Buddhas*

*Gleichnis von den Blindgeborenen und dem
Elefanten*

*Jesu Verteidigung gegen die pharisäische Anklage
und der Spruch vom Rückfall*

Legközelebb megjelenik:

Die Palaeontologie der Evangelien

I.

A most folyó német vallási forradalom alig három éves, de a gyökerei messze lenyúlnak német múltba.

Mihelyt ugyanis sorra vesszük a régi germán vallás maradványairól tanúskodó adatokat, rögtön azt látjuk, hogy a kereszténység a régi germán valláson sohasem diadalmaskodott teljesen és tökéletesen. A germánok mindjárt a maguk gondolkozásához idomították a kereszténységet, mihelyt egy kissé meghonosodtak benne. Szent tölgyeiket a misszionáriusok kivághatták s istenképeiket is ledönthették, de isteneikről vallott felfogásukat átvitték a kereszténységbe s istent is, Krisztust is régi isteneik mintájára gondolták el.

Így volt ez kereszténységük első korában és a reformáció korában is.

Ismeretes és közkeletű róluk Goethe jellemzése:

A német legények azért voltak dicsők,
mert a kereszténységet gyűlölték ők,
míg Károly nagy úr kardjának éle
a nemes százszokat porba nem veré le.
De még eztán is viaskodtak sokat
míg a papok meg nem békéltették a lakosokat.
Nyakuk igájukba nagy kelletlen hajták,
de bösz morgásukat soha el nem hagyták.

Szemük még akkor is nyitva vala félig,
 mikor Luther atyánk prédikála nékik.
 Szent Pál apostolt is hős lovagnak nézték,
 hogy jobban tiszteljék apostoli képét.
 Most is csak így van ez, hogy szívük szabad
 s minden protestálás lelkükből fakad.
 (Goethe: Zahme Xenien VI: „Den Deutschen Mannen
 gereicht zum Ruhm...” Cotta kiad. 4. köt. 91i -94. 1.)

A középkorban a reformáció előtt és a reformáció mellett több német misztikus virágzott. Ezeknek a panteisztikus világnézetét utóbb valósággal nemzeti valiásnak, a reformáció igazi reformációjának, egy javított és nemzeti formába öltöztetett kereszténységnek tekintették. Három évtizeddel ezelőtt E. Diederichs kiadó vállalata még új propagandájukra is vállalkozott. Kiadta szövegeiket, sőt antológiát is készített belőlük „Deutsche Frömmigkeiten Stimmen deutscher Gottesfreunde” cím alatt. (1917.)

Az újkorban Kant vetközteti teljesen ki a kereszténységet eredeti vonásaiból s csak isten, a halhatatlanság, az örök élet, a feltétlen erkölcs és az örök béke evangéliumát vallja. Az ő racionalisztikus és univerzalisztikus bölcselő-vallása annyira átítatja a német szellemi életet, hogy majdnem egészen háttat fordít a keresztény egyházaknak.

Goethe pl. azt vallja, hogy

„Wer Wissenschaft und Kunst besitzt,
 hat auch Religion,
 wer jene beiden nicht besitzt,
 der habe Religion”

vagyis a maga személyére nézve tudását és művé-

szetét elegendőnek tartja hit helyett. A hit azoknak való, akik nem tudósok és nem művészek vagyis alacsonyabbrendű emberek.

Schiller meg éppen elveti magától az egyházakat:

Welche Religion ich bekennet — Keine von allen,
 dio du mir nennst. — Und warum keine? — Aus
 Religion.

Melyik az én hitem*? — Egy se a sok közül,
 melyeket sorba veszel. — Miért? — Mert én hiszek!

„Studien zur Kunstlehre“ (1815) c. művében Grillparzer is teljesen pogány álláspontra helyezkedett. „A pogány világszemlélet természetszemlélet, költeményeimben tehát ennek adok előnyt. A keresztény nézet feltevéseken alapszik. Ezért korlátolt és nem független. Ki tudja — lehet, hogy háromszáz év múlva már nem is létezik. A pogány azonban megmarad, míg a világ világ s míg az emberek emberek lesznek.”

Hasonló vallomásokat tesznek a többiek is különféle változatokban. Az egyik oldalon a racionalizmus, a másikon a kulturális haladás távolította el a német szellemi életet egyre jobban a kereszténységtől. Az eltávolodás mértéke oly nagy, hogy a legnagyobb német szellemi nagyságok közt a kereszténységnek alig van kimondott és határozott híve.

A német idealisták is egyre kevesebbet törődnek a kereszténység zsidó vonatkozásaival, bibliai beágyazottságával.

Annyira ugyan nem mennek, mint David Fried-

rich Strauss, aki „Die christliche Glaubenslehre” c. 1840—41-ben megjelent dogmatörténeti munkájában azt igyekezett pontról-pontra kimutatni, hogy a kereszténység egyetlen dogmáját sem vallja már eredeti fogalmazásában és értelmezésében s hogy kellő kritika után művelt ember nem mondhatja magát kereszténynek, de egyre több ponton kezdenek arra törekedni, hogy a kereszténység revideálja álláspontjait és szakítson régi beidegzettségével.

Így pl. Bunsen, aki különben sokféle egyházi építő munkát végzett, énekeskönyvet revideált és bibliamagyarázatokat írt, már a múlt század ötvenes éveiben erősen hangsúlyozta, hogy a kereszténységnek ki kell bontakoznia a sémi légkörből s jáfeti hangnemre kell áttérnie. Sémi gondolatoknak minősítette Bunsen a csodákat, a kijelentésben való bibliai hitet, a biblia naiv szupranaturalizmusát és a biblia zsidó nemzeti beágyazottságát. Jáfeti alapelvnek hitte a racionalizmust, a naturalizmust, a panteista színezetű istenhitet — vagyis körülbelül mindazt, amit a korabeli felvilágosodás és tudományos fejlődés javallt s amit német jellegűnek hitt.

A múlt század hetvenes éveiben Paul de Lagarde hadakozott amellett, hogy a németységnek semmi köze nincs a zsidó bibliához és a bibliában lecsapódott zsidó világnézethez. A 20. század elején Arthur Bonus fejtegette a kereszténység germanizálódásának a szükségességét, A nagy világháború vége felé Friedrich Delitzsch intézett „Die grosse Tauschung” c. művében erős támadást a biblia zsidó szempontjai és a kereszténység zsidó kapcsos-

lat ellen, mígnem a „Zioni bölcsek titkai” c. hamisítvány az egész vonalon megindította a rohamot a zsidóság ellen.

Ugyanígy kerültek pergőtüzbe a kereszténység más tanai is. Mint pl. a tereméstörténet s a ráépített üdvtörténet, vagy Jézus istenségének és istenfíúságának a hite, a kereszténység tökéletességéről és egyetlenségéről szóló tan, a csodák és a feltámadás kérdései.

A támadások már ekkor is veszedelmesek és nagy erejűek voltak, de kárt nem okoztak és szakadásokat nem idéztek elő, mert a teológia kivédte és közömbösítette a veszedelmesebb rohamokat.

A biblia szemitizmusa ellen intézett támadásokat kivédte azzal, hogy kivonatos bibliákat készített és adott a gyermekek kezébe. A dogmák döntögetésében rejlő veszedelmeket elhárította azzal, hogy a kereszténység, illetve a protestantizmus lényegére helyezte a fősúlyt. A kereszténység kritikus aláértékelését olyanformán hozta helyre, hogy a kereszténység tanait a világ többi vallásainak a tanáival hasonlította össze s kimutatta, hogy ha a kereszténység nem is egyetlen és abszolút vallás, de magasan a más vallások fölött áll.

És bár sok radikalizmus tekintetében a teológusok jártak elől, a Wellhauseneknek, Harnackoknak, Bousseteknek, Heitmüllereknek, Weineleknek, Radeknak és Mulerteknek mégsem felejtethi el és nem hálálhatja meg eléggé soha a német kereszténység azt a szolgálatot, amit a durva támadások első erejének a feltartásával és levezetésével a keresztény-

ségnek teljesítettek. A németiség meg azért tartozik hálával nekik, mert ezek a nagy liberális teológusok voltak azok, akik a német szellemi fölényt a teológia terén évtizedeken át az egész világon meg személyesítették és képviselték.

A nagy háború előtt a kereszténység ellen a legnagyobb rohamot a nemrég elhunyt Arthur Drews karlsruhe-i filozófia-tanár intézte azzal az állításával, hogy a kereszténység nem történeti tényeken, hanem csak képzelődéseken alapszik. Jézus Krisztus, a kereszténység állítólagos alapítója nem történeti személy, hanem mítoszi alak, nem ember volt, aki valósággal élt, működött, tanított, hitet ébresztett és megváltó munkát végzett, meghalt, hogy feltámadjon, mennybe menjen azután pedig valamikor visszatérjen és felállítsa birodalmát, a mennyek országát, hanem egy hitrege hőse, akinek ezeket a tényeit csak a hitrege költötte és csak kellően fel nem világosodott emberek hihetik el. Drews nagy aktivitással hadakozott a kereszténység Krisztushite ellen. Könyveket írt a cáfolására, előadásokat tartott hatalmas tömegek előtt s évekig vitázott állításai érdekében. Tanításai nem voltak teljesen újak és eredetiek, hanem Fichte, Hegel, Lagarde, Dupuis, John Robertson, M. William Benjamin Smith eszméit és állításait vette át és népszerűsítette. Drews azért élesztette fel s vette át ezek tanításait, mert azt hitte, hogy ha megingatja a Krisztus történetiségébe vetett hitet, ezzel együtt megingog a Krisztusra épült kereszténység is és szabad lesz az út az ő új vallása felé, mely a reformáció

gondolatának a továbbfejlesztésében egy szabad vallásos közösség összehozását is céljai közé számította. Erre vonatkozó gondolatait „Freie Religion Vorschlaege zur „Weiterführung des Reformationsgedankens” c. 1917-ben megjelent füzetében foglalta össze. Adott ebben egy új hitvallást, amely az atyafiú és szentlélek hármassága helyett isten a világ és az ember hármasságát vallotta.

Drews vallása tiszta észvallás lett volna s észszerűségében jutott volna teljes németségére is kifejezésre.

A legtöbb német ellenvélemény persze csak vélemény maradt s nem vert nagyobb hullámokat. Még ha akadt is hívő vagy tudós, aki próféta-ságra adta a fejét, nem sok sikert ért el. Az új próféták működése nyomán mindenfelé csak apró közösségek támadtak, ezek sem felekezetek vagy egyházak, hanem inkább egyesületek voltak. Egy-egy szabad egyház alakult, világnézeti lapok olvasói szövetségekké tömörültek, de aránylag egészen kis taglétszámmal.

A helyzetre nézve roppant jellemző az, hogy 1905-ben Németországban a nagy egyházak hívei mellett a kis egyházak híveinek a száma mindössze 259.717, a nemkeresztényeké pedig 17.203 volt.

Aminthogy háború előtt igazi nagyarányú vallásos mozgalom tulajdonképpen alig volt más, mint a „Los von Rom!” jelszavát kitűző elszakadás a katolikus egyháztól. Ez azonban nem Németországban, hanem Ausztriában dagadt nagyra és különösen az ausztriai németség kebelében hozott, nagy változást a felekezeti eloszlás tekintetében.

Az igazi nagy változás a nagy háborúval jött meg.

A háború után a sok apró vallásos mozgalom egyszerre hatalmas árrá dagadt. A szekták és az új vallásalapítási kísérletek hosszú földalatti élet után egyszerre kibújtak a napfényre és mindannyian hívekre találtak.

Az 1925. június 16.-i állapotot feltüntető német statisztikai adatok összegezésekor kitűnt, hogy a háború után megindult különböző kitérészi mozgalmak és világnézeti alapon szervezkedő közösségek híveinek a száma 243.464-re rúgott, vagyis — — fogyott, ellenben ebben a népszámlálásban jelentkezik először egy új csoport, az ateisták csoportja, amely 1,140.445 személyt tüntetett fel.

Kétségtelen, hogy a pillanatnyi áramlat az ateizmusnak kedvezett, miért is nyilván sokan ateistáknak vallották magukat olyanok is, akik az ateizmust talán nem vették nagyon komolyan s akik a régibb statisztikákban csak mint felekezeteken kívül állók szerepeltek.

A következő lusztrumban csak növekedett az ateizmus felé való eltolódás úgy, hogy volt idő, mikor a német statisztika majdnem két és fél millió ateistát tartott számon.

Az 1933. évi népszámlálás eredménye szerint a négy és fél milliós lakosságú Nagy-Berlin lakosságában több mint hatszázezer vagyis 14% volt felekezeteken kívül álló vagyis minden hetedik berlini felekezetnélküli volt. Hamburgban a lakosság 16%-a volt felekezetnélküli vagyis minden hatodik ember,

Az általános arány ugyan jóval kedvezőbb volt, de ha tekintetbe vesszük, hogy a keresztyén felekezetekhez számláltak között vannak a gyermekek is, míg a felekezeten kívül állók majdnem valamenyenien felnőttek s hogy a koráramlat mennyire kedvezett az egyháztól való elszakadásnak, akkor érezzük, hogy ezekben a számokban az egyház sorsa düböngött és meg tudjuk érteni, hogy sokan nagy aggodalommal néztek a keresztyénség jövő sorsa elé.

Az 1933 június 16-i állapotot megrögzítő német statisztika egyébként is a vallásos élet roppant atomizálódását és százféle irányba való tévedését tükrözi vissza. Abból a kimutatásából, amely a felekezeteket sorolja fel, kiderül, hogy az országos egyházakban szervezett evangélikusoknak 93 nagyobb és 55 kisebb, tehát összesen száznegyvennyolc hazai csoportjuk volt, ami mellett a statisztika még 75 külföldi evangélikus egyház híveit is külön tartotta számon. Ezekhez járult 27 ólutheránus szabadegyházi, 13 óreformátus szabadegyházi és 13 hermhuti vallásos csoport. A más evangélikus jellegű vallásos alakulatok közt 9 mennonita, 9 baptista, 6 metodistaárnyalatú felekezetet tart számon ez a statisztika. A bibliai alapon keletkezett szekták száma 51, a chiliasztikus felekezeteké és a bibliamagyarázóké 63. Még mormon-szekta is kilenc létezett. A racionalista közösségek száma 21-re rúgott, az okkultisták tíz csoportban terjeszkedtek. A katolikus árnyalatok száma 17 volt, az ókatolikusoké és a hozzájuk hasonló csoportoké 16. Még a zsidókat is 23 csoportban vették számba.

Ezzel szemben a világnézeti közösségek száma aránylag nem is nevezhető olyan nagynak, mert ez a csoport mindössze 13 ária és germán jellegű és 82 más változatot tüntet fel. Ellenben az nem minden humor nélkül való, hogy a semmiféle közösséghez nem tartozók rubrikája is 83 féle változatot tüntet fel.

Ezeknek a felekezeteknek és csoportoknak a felsorolása és ismertetése egész külön könyvet igényelne. Még akkor is nehéz volna valamennyit tudományosan meghatározni...

II.

Ennyi széthúzás mellett nem csoda, hogy a másik párton nagy bizakodással tekintettek a jövőbe.

Röhm — akit Hitler Adolf 1934 június 30-án agyonlövetett s akinek a bűneit és homoszekszuális üzelmeit halála után plakátokon is köztudomásra hozta — 1931 őszén beszélgetést folytatott erről a témáról Max Karl zu Hohenlohe-Langenburg herceggel. Röhm ekkor a kereszténység helyzetéről így vélekedett:

„A kereszténység a második évezred végével élete végéhez ért. Ebben az évszázadban élt a legutolsó keresztény. Mert a kereszténység dégénérait és elhasznált. Már nincs rá szükségünk, mert új megváltó támadt; Hitler Adolf!”

Voltak mások is, akik hasonlóan vélekedtek.

Hauer professzor 1934 októberében egy berlini hivatalnok-gyűlésen hirdette azt a meggyőződését, hogy a kereszténység a német nép életében és tör-

ténetében csak egy epizód volt s mint ilyen is múltóban van. Nincs semmi értelme annak sem, hogy belőle az új korszakba való átmenetet a kereszténység germanizálásával segítsék elő. A kereszténységnek és germánságnak kezdetől fogva határozottan önmagára kell ébrednie és a maga útjain kell járnia. A kereszténység birkózzék sorsával ahogy tud a germánság segítsége nélkül.

Ilyen körülmények közt érthető, hogy mikor 1933 áprilisában Hitler a nemzeti szocialista mozgalommal diadalt aratott és totalitási elméletének megfelelően a vallási életet is uralma alá akarta hajtani, az új áramlatnak azzal kellett tisztába jönnie, hogyan veheti legkönnyebben kézbe az egyházi hatalmi pozíciókat.

Ennyi felekezeti és csoport közt legelőször is abban a tekintetben kellett határozni, hogy melyik nagy csoport mellé szegezi le magát.

A szóba jövő három csoport a katolikus és az evangélikus egyház, meg az ária vagy germán vallásosságot feltámasztó irány lehetett. Mivel a két első csoport hamar közös nevezőre volt hozható a kereszténység fogalmában, eszerint a német nemzeti szocializmus az előtt a választás előtt állott, hogy a kereszténység és az új germán vallás eszméje között válasszon.

Hitler választása a kereszténységre esett.

Sokszor hangoztatta s kijelentette, hogy a pozitív kereszténységnek a híve s hogy pártja is a pozitív kereszténység alapján áll,

A nemzeti szocialista gondolat totalitásának az

érvényesítése tehát Hitler és a párt pozitív kereszténységének a jelszavával indult meg. Vagyis jelszava alapján egyháztörténeti mozzanat lett. és csak arra irányult volna, hogy úgy a katolikus, mint az evangélikus egyházban a vezető pozíciókat megszeresse s ezáltal kezébe vegye az irányítást.

A pozitív kereszténység jelszava alkalmas volt arra, hogy a kereszténység két nagy egyházát megnyugtassa.

Mert igaz ugyan, hogy pozitív kereszténység alatt a katolikusok is mást értenek, meg az evangélikusok is s az is igaz, hogy a katolikus és az evangélikus pozitív kereszténység egymást igen sok vonatkozásban kizárja, de miután a politikusok általában nem arra törekszenek, hogy a kereszténységnek e között a két teljesen ellentétes irány között a döntést elősegítsék, hanem megelégszenek azzal, hogy a köztük folyó élet-halálharcot civilizált formákba kényszerítsék s miután ennek a két, keresztény típusnak ez az egymásmellettsége adottságként teljesen beidegződött a politikába és a köztudatba, a mindkettejük számára kedves jelszót mindketten szívesen fogadták.

Az kezdettől fogva kétségtelen volt, hogy a totalitás érvényesítését a nemzeti szocialista párt nem kezdhette a német katolikus egyházban Hitler ugyan katolikus s az lett volna a természetes, hogy az ő egyháza és az ő hittestvérei álljanak elsősorban mellé, de nem ez történt, s Hitler a döntést ebben a vonatkozásban nem is erőltette.

A totalitás harcosai a katolicizmus előtt az evan-

gélikus egyházakra vetették magukat s ezek behódoltatását tűzték ki első célukul.

Az evangélikus egyházpolitika terére átvitt küzdelem azonban nem a pozitív-kereszténység túlságosan általános jelszava jegyében indult, hanem a német-kereszténység jelszavával.

A vezér a két keresztény egyház közös lényegét, kereszténységének a pozitív-ségét hangsúlyozta hívei azonban az evangélikus egyház megszerzésére irányuló küzdelmükben a pozitív szót elejtették, mert az erősen emlékeztetett az ortodoxiára. Noha liberalizmussal való meggyanúsításukat indulatosan elutasították volna maguktól, az evangélikus vagy protestáns ortodoxia vagy dogmatizmus mellé mégsem akarták leszögezni magukat. Helyette tehát a „német” szót iktatták be jelszavukba és mozgalmukba, amivel egyúttal azt is kétségen kívül kifejezésre juttatták, hogy a kereszténységet német irányba akarják terelni vagyis hogy a kereszténység germanizálásának a hívei.

Hogy aztán jelszavuk két eleme, a kereszténység és a germánság közül melyik kerül fölénybe és hogy a kettő összeházasításával kialakuló közösség eszményei és gondolatai között milyen arányban lesznek a keresztény és a germán nemzeti eszmék, azt egyelőre eldöntetlenül hagyták, illetve e tekintetben kezdettől fogva nem voltak teljesen egy véleményen.

A nemzeti szocializmus evangélikus egyházpolitikai csoportja tehát németnek és kereszténynek nevezte magát.

A „Deutsche Christen” elnevezés 1931 nyarán bukkant fel Thüringben, ahol evangélikus papok és tanítók álltak össze egy „Kirchemgruppe Deutsche Christen” nevű szövetségbe, amely azt tűzte ki céljául, hogy az egyházakban is meggyökereztesse és terjessze a nemzeti szocialista politikai eszményt. Két év múlva pedig az egész német evangélikus egyház meghódításáért küzdő nemzeti szocialista csoport is átvette ezt az elnevezést.

A mérsékeltbb irányúak lassan és következetesen akarták megközelíteni a céljaikat, a radikálisok haladéktalanul akartak intézkedni.

Az egyházaknak azzal a régi megszokáson alapuló illúziójával mindakét árnyalat szemben állott, hogy a harmadik birodalomban a német nép vallási szétszakadása továbbra is megrögződik.

Erről egyik sem akart tovább hallani sem.

Mindkét irányzat abból indult ki, hogy a német nép katolikus és evangélikus részre való szétszakadtságát meg kell szüntetni és hogy a német nép vallási egységét újra helyre kell állítani. Ám nem úgy, hogy a szakadás tekintessék meg nem történnék és hogy valamennyi német térjen megint vissza a katolikus egyházba.

A két irányzat nem a katolikus egyházban akarta a német nép vallási egységét helyreállítani, hanem a katolikusok és evangélikusok németségében találta meg azt a főbb eszményt, amelyben a nagy szakadás újabb közös nevezőre hozható.

A körültekintőbbek és óvatosabbak ezt az elképzelésüket nem nagyon hangoztatták, mert min-

den leszögezése csak arra lett volna alkalmas, hogy a katolikus és evangélikus gondolkozású vezetőket és híveket a nemzeti szocializmus vallási eszméje ellen kihívja és felbőszítse.

A mozgalom fenegyerekei azonban mindenféle változatban beszéltek arról, hogy a vallási egységet vagy protestáns formában vagy többé-kevésbé nemzeti alapon kell megvalósítani.

A protestáns formában megvalósítandó vallásos egység gondolatának a propagálása azonban nem öltött a katolikusok miatt nagyobb méreteket, bárha kétségtelen, hogy protestáns körökben először és általában a vallásos egységet főként ebben a formában és protestáns jelleg határozott kidomborításában képzelték és várták.

Csak ez teheti érthetővé azt a rendkívül felülről jelenséget, hogy kezdetben az evangélikus egyház konzervatív rétegei egyáltalán nem idegenkedtek a nemzeti szocializmus táborában való felsorakozástól és e tábor célkitűzéseinek a vállalásától.

Egyik (csoportjuk „Glaubensbewegung Deutscher Christen”-nek nevezte magát s úgy gondolta az egyházi viszonyok új szabályozását, hogy egyáltalán nem nyúl az egyházi hitvalláshoz s következőképpen az egyházi konzervativizmushoz sem, hanem megelégszik azzal, hogy az evangélikus egyházban rendet teremtsen és egyes apróbb javításokat visz keresztül. A rendteremtésnek első követelménye az volt, hogy vége vessék a mindenféle kitérésű mozgalmaknak, illetőleg hogy a már kitértek is visszakényszeríttessenek az egyházakba. Ennek

megfelelően 1933 második felében az országos egyházak egymásután oly intézkedéseket tettek, amelyek ezt a célt szolgálták. Az anhalti országos egyház felszólítást intézett a belőle kitértekhez, hogy 1933 december 31-ig térjenek vissza, mert különben örök időkre kizártaknak tekinti őket. Csak arra engedett 1934 húsvétjáig időt, hogy megkereszteletlen gyermekeiket megkereszteltessék s hogy mindazok, akik a konfirmációban részt nem vettek, tíz órai oktatás után konfirmáltassák magukat. A szász országos egyház jövedelmi forrást is csinált magának a visszatérésből. A hozzá újra csatlakozó felekezetenküliektől ugyanis öt márkányi illetéket szedett s ezt csak munkanélkülieknek engedte el. A kisebb reformok közt a legnagyobb horderejű az lett volna, hogy a felekezetenküliséget eltörlik s hogy az egyházak népegyházak lesznek vagyis mindenki köteles hozzájuk tartozni, a jelentéktelenebbek pedig arra irányultak, hogy az énekeskönyvek reformáltassanak, a papok elevenebben és az aktualitásokra, illetve a népérzésekre való nagyobb figyelemmel prédikáljanak s hogy az istentisztelet egyes formáit is közelebb hozzák a néphöz.

Ennek az irányynak a jelszavát az „egy nép, egy birodalom, egy vallás” jelszóban Krause foglalta össze, aki 1933 novemberében Leipzigben fejtegette ki a mozgalom alap gondolatát, hogy isten a fajban és a földben is kijelenti magát, hogy a német földön a német népnek minden idegenszerűt ki kell közösiénie magából, hogy az új német vallásosság alapja csak Krisztus hősiességének az evangéliuma

lehet, amit a múlt nagy német hősei is hirdettek. A vallásnak egybe kell fonia a nemzeti érzéssel s tisztában kell lennie azzal, hogy a nép szolgálata is istentisztelet.

A „Bund für deutsche Kirche” — egy más hasonló csoport — alapgondolata az volt, hogy a német nép és Jézusban való hite immár elválaszthatatlanok egymástól, tehát a német nép vallásának Krisztushitnek kell maradnia, az egyház azonban faji közösség legyen, vagyis minden más fajú ember zárassék ki belőle. Mihelyt ez a főkövetelmény megvalósul, következik belőle egy csomó természetes következmény is: az ószövetségre a német vallásnak nincs szüksége, Pál apostolnak a megváltásra vonatkozó rabbinisztikus jellegű hitét ki kell küszöbölni, Jézus halálának a megváltásszerű jellege helyett a szenvedésének és halálának a hősiességét kell kidomborítani s az istentiszteletet és a hitvallást is meg kell tisztítani a zsidó jellegű elemektől.

A nemzeti szocializmus reálpolitikusai persze nem vesztegethették levegőben lógó célkitűzésekkel az idejüket. Nekik a roham volt a fontos az egyházi pozíciók ellen. A teoretikusok hallgatása következtében az elveket is kis jelentőségű gyakorlati embeereknek kellett kimondaniok. Így történhetett az, hogy a mozgalom alapvető elveit a német keresztények vallási mozgalma a következő hitvallással vezette be:

„Isten engem németnek teremtett. A németség, isten adománya. Isten is azt akarja, hogy a németségért küzdjek. Ez a hadiszolgálatom nem azt jelenti, hogy erőszakot teszek keresztény meggyőző-

désemen, hanem azt, hogy istennek engedelmeskedem. A hívőnek joga van fellázadni az állam ellen, da az állam a sötétséget terjeszti. Ugyanilyen joga van a lázadáshoz egyházi hatósága ellen is, ha az nem ismeri el feltétlenül a nemzeti ébredés jogait. Német ember számára az egyház oly hívők egyesülete, amely a keresztény Németországért való küzdelemre kötelezi magát. A német keresztények vallási mozgalmának az a célja, hogy egy evangélikus német birodalmi egyházat hozzon létre. Hitler Adolf Németországa felhívást intéz az egyházhoz, az egyháznak hallgatnia kell erre a felhívásra.”

A hitvallás szerint a német evangélikus egyház meghódítása tehát eleve a lázadás jegyében indult meg vagyis nem természetszerű mozgalom volt és a célja is az erőszak jegyében véghezvitt hódítás lett volna.

A mozgalom második lelki stádiumát Grüner braunschweigi evangélikus lelkész deklarációjában érte el. Grüner a német keresztények braunschweigi oszlopának a hadi vezetője volt s ebben a minőségében a következő pontokba foglalta össze a mozgalom elvi alapjait és harci céljait:

„1. A német nép számára Hitler Adolfban következett be az idők teljessége. Mert Jézus Krisztus isten, a mi segítőnk és megváltónk, Hitler által került közöttünk uralomra. Ezért a nemzeti szocializmus a tettek pozitív kereszténysége.

2. Most Hitler a nemzeti szocializmus isten lelkének és akaratának az útja a német nemzet Krisztus-egyházához. Mi német keresztények lutheri hívő

bátorsággal fogunk ennek az egyháznak a felépítéséhez s bevált régi köveket (biblia és hitvallás), de új köveket (faj és nemzet) is használunk a munkánknál.

3. Hitlernek szüksége van az egyházra. Vár reánk. Munkánk és eredményeink szerint becsül meg bennünket. Krisztus is azt mondja: „Gyümölcsöikről ismeritek meg őket!”

4. A hit és az igazi politika (amely azonban nem párt- vagy egyházpolitika) elválaszthatatlanok egymástól, mert hitből való cselekvéseink szempontjából állam és egyház számunkra egybeesnek.

5. Az állam isten eszköze a német nép külső fenntartására, az egyház isten eszköze a német nép belső fenntartására.

6. Miután mi hiszünk istenben (Krisztusban), hiszünk Németországban is és Németország jövődó egyházának a népek közt való isteni hivatásában, azért vagyunk német keresztények.

Ezen alapelvek alapján a jövődó egyházának a felépítése érdekében a következő követelményeket állítjuk fel:

1. Félre minden egyházi vitatkozással!
2. Félre minden egyházi szolgálatba megbúvó maradisággal. A reakció felelős isten és a történelem előtt minden széthúzásért a nemzet kebelében, egyházi, állampolitikai, valamint erkölcsi tekintetben is őt terheli hazánk minden hanyatlása is.
3. Félre a báránybőrbe bújó farkasokkal, akik visszaélnék tisztos hivatalaikkal, hogy politikailag

levitézlett irányoknak tegyenek bennük szolgálato-
kat.

4. Feltétlenül el kell ismernie mindenkinek Lud-
wig Müller birodalmi püspököt, akit ebben az állá-
sában Hitler is megerősített.

5. Isten minden szolgálja legyen népünk kebe-
lében tetteivel is nemzeti szocialista.

6. Egy vezér, egy birodalom, egy nép, egy egy-
ház!

Grüner elvei és gyakorlati követelése 1934 áp-
rilisában egy kissé különöseknak látszottak. Mihelyt
azonban Hitler államjogi helyzete kialakult, egy-
szerre kiderült, hogy pontjainak a túlzásai német
nemzeti vonatkozásaiban inkább prófétaiknak bi-
zonyultak.

A két irány közt tulajdonkép csak tempóbeli
különbségek vannak. Mégis hamarosan elszakadtak
egymástól. Nyilván azért, mert a konzervatívok a
lassú fejlődésben tulajdonképpen életük biztosítá-
sát látták s nem voltak hajlandók magukat a gyor-
sabb tempóra ösztönöztetni, a másik irány ellenben
a múlthoz, a keresztény megrögzöttséghez nem
akarta szegezni és szegeztetni magát, hogy szabad
keze legyen a jövőre.

Érvényesülésük és diadalra jutásuk tehát kez-
dettől fogva élesen elkülönződött. A konzervatív
irány a nemzeti szocializmus előretörésének az első
korszakában volt a színtéren s a nemzeti szocialista
forradalom egyháztörténetének volt a főszereplője,
a másik az egyházakkal szemben szükségesekké vált

erőszakos rendszabályok szakában vált egyre jelentősebb tényezővé.

III.

A forradalom egyháztörténeti szaka, amely két esztendeig tartott, ma már szinte teljesen lezártnak tekinthető.

Az egész forradalomnak két stádiuma van.

Az első a német birodalmi egyház megteremtésére törekszik s ennek a létrehozása után megy át a másikba, amelyben a birodalmi egyházat megalapító német konzervatívok elhagyják a német birodalmi egyházat és megszervezik a hívő egyházakat, vagyis a lehetőséghez képest restituálják a birodalmi egyház által elsöpört vagy felszívott országos egyházakat, miután csalódtak saját alkotásukban és meggyőződtek arról, hogy az új egyházban nem ők lehetnek, hanem Hitler hívei és alvezérei lesznek mindenkép az urak.

Az első stádiumnak meglehetősen nagy az irodalma s ez a német birodalmi egyház megalakulásának a különböző eseményeit meglehetősen teljességgel fellelíti.

A megalakulás korszakának az aktáit Andreas Duhm heidelbergi egyetemi magántanár gyűjtötte össze 8 füzetből álló „Der Kampf um die deutsche Kirche” c. (Gotha, Leopold Klotz Verlag, 1933-34.) sorozatában. Ismertetésére kezdetben a német politika is nagy súlyt helyezett. A mozgalom egyes mozzanatairól állandó értesítéseket szolgáltatott kül-

ott egymásután tiltakoznak az egyházi képviselők Bodelschwingh birodalmi püspöksége ellen.

Azután felmerül az a kérdés, hogy az egyházi szervezetek nem képviselik a hívek igazi akaratát.

A porosz kultuszminiszter június 23-án szabadságolja az evangélikus ügyek vezetőjét s Jaeger országos törvényszéki tanácsost nevezi ki egyházi megbízottul, hogy az egyházban támadt zavarokat lecsillapítsa. Jaeger egymásután kiemeli, szabadságolja és elmozdítja a poroszországi egyházi vezetőket s a porosz egyházi főtanács élére állítja Werner ügyvédet és Hossenfelder lelkészt.

Bodelschwingh Jaegerrel szemben tehetetlen. Mivel látja, hogy a poroszországi „rendezés” után a többi egyházakra is rákerül a sor s hogy egymásután kidöntik mellőle azokat a régi egyházi vezetőket, akikre támaszkodik, június 24-én nyilatkozatot ad ki, hogy a porosz egyházi megbízott miatt a rá váró feladatokat semmiképp meg nem oldhatja, tehát leköszön tisztségéről.

Erre június 28-án ismét Müller lép előtérbe. Kijelenti, hogy az egyházi megbízottal egyetértve átveszi az egész német evangélikus egyházi szövetség vezetését.

Müller aztán kiépítette s a kormánnyal is jóváhagyatta a birodalmi egyház alapelveit és alaptörvényeit.

Az országos egyházak helyére a birodalmi egyház lép, melynek „Deutsche Evangelisch Kirche” a törvényes elnevezése. A birodalmi egyház területileg egyházakra (országos egyházakra.) oszlik.

A birodalmi egyház élén a birodalmi püspök, az alája rendelt egyházi minisztérium s mint tanácsadó testület a 60 tagból álló nemzeti zsinat áll.

Az új egyházszervezet tehát eltörölte a régi egyházi önkormányzat valamennyi testületét s újra szervezte őket. Egy tollvonással megszabadította magát a régi egyházi rendszer valamennyi képviselőjétől s az új képviselőket 1933 jul. 23 án választotta meg országszerte.

A választáson a Hitler-párti német kereszténycsoport az egész vonalon győzött.

Müllert a porosz egyházak augusztus 4-én országos püspökké választották. Szeptember 5-én az új szervezet porosz zsinatot tartott s ezen brandenburgi püspökké és Müller állandó helyettesévé választotta Hossenfeldert. Ugyanakkor eltörölte a Generalsuperintendensek állásait s a porosz egyházat tíz püspökségre, a püspökségeket pedig több prépostságra osztotta fel.

A porosz előkészítés után szeptember 27-én következett a birodalmi döntés napja. Ugyanis erre a napra Wittenbergbe gyűltek a német egyházak új képviselői s „első német nemzeti zsinatukon” birodalmi püspökké választották Ludwig Müllert, aki maga mellé helyetteseiül kinevezte Hossenfeldert (uniált), Weber elberfeldi ref. lelkészt (31 éves), Schöffel hamburgi lutheránus püspököt és jogi tanácsadóul maga mellé vette (a 36 éves) Werner porosz egyházi főtanácsost.

Közben természetes, hogy a többé-kevésbé önhatalmú és a régi egyházi felfogással ellentétes in-

tézkedéseket az érdekeltek és egyes egyházi csoportok állandó tiltakozásokkal és ellenmondásokkal kísérték s nem volt ritka a hatósági intézkedéseként jelentkező újításokkal szemben az ellenállás sem.

Az új egyházi kormányzat azonban kemény kézzel és kíméletlenül eljár az ellenkezőkkel szemben.

A tiltakozások fészkeiül jelentkező egyházi képviselőket feloszlatta, az egyes hivatalnokokat és lelkészeket pedig haladéktalanul kiemelte állásaikból, sőt egy részüket hivataluktól is megfosztotta.

1934 szeptemberében a konzervatív egyháziakkal szemben hozott rendszabályokról Pressel, a stuttgarti egyházi főtanács tagja összeállítást készített s azt állapította meg, hogy a birodalmi egyházi vezetőség kereken nyolcszáz püspököt és lelkészt függesztett fel s vont pörbe engedetlenség címén.

Pressel statisztikájának a helyességét kétoégbevonták, azonban mikor a feddések is számbavették, kiderült, hogy még több, körülbelül ezer „hívő” pap részesült fegyelmi büntetésben és feddésben azért, mert az új egyházi vezetőségnek nem hódolt be azonnal és gondolkozás nélkül.

Ebben a számban azonban nincsenek benn a liberális, a radikális és a más árnyalatokhoz vagy pártokhoz tartozó lelkészek és az egyetemek teológiai fakultásain működő tanárok, akik közül szintén igen sokat megrendszabályoztak. Az ellenzések és tiltakozások külföldön is visszhangokat keltettek. 1934 elejére pedig olyan méreteket öltöttek, hogy miattuk és ellenük Hitlert is sorompóba kellett állítani.

Barmenben Oberheid püspök kijelentése szerint Hitler a püspökök előtt kijelentette, hogy az evangélikus egyházban folyó üzelmeket nem soká hajlandó tűrni, azt meg végkép nem engedheti meg, hogy az evangélikus egyházi körök által megszólaltatott külföldi testületek és lapok a német nemzeti szocializmus ellen izgassanak s azt a hírt terjesszék, hogy Németországban üldözik az evangélikusokat. Ebből egy szó sem igaz! Ellenben igaz az, hogy az egyházat ő mentette meg a kommunizmustól s attól az összeomlástól, amibe a kommunizmus juttatta volna. Azután szószerint így folytatta:

„Ha ez a harc tovább is ebben a mederben folyik, teljesen visszavonulok az egyháztól. Akkor persze, megszűnnek az állami segélyek és támogatások és (megszűnik) a többi követelések (kielégítése is). Ez a külső földi egyház teljes összeomlását eredményezi. Az egyházból legfeljebb egy szekta marad s csak ennyi látható nyoma lesz az evangélikus egyháznak.”

Végül arra intette a püspököket, hogy álljanak komolyan a birodalmi püspök mellé és legyenek segítségére, hogy az új egyházat megszervezze és a nemzeti totalitás szolgálatába állítsa.

A nemzeti szocializmus elöretörését és diadalmaskodását ezek után a tiltakozások csakugyan nem tudták megakadályozni.

A birodalmi egyház megalakult, Müller és Hossefelder személyében megbízható nemzeti szocialista vezetés alá került s hozzákezdhetett a részletes szervezkedés és kiépítés munkájához.

Azonban alig nyúltak ehhez a munkához, új nehézségek jelentkeztek. Kiderült ugyanis, hogy Müller és Hossenfelder eszméi között nagy ellentétek vannak. Müller a lassúbb haladás híve volt. Mintha számolt volna az egyház természetszerű nehézséges természetével s megelégedett volna apróbb személyi és tárgyi reformokkal.

Míg állásába nem került, kíméletlen eréllyel tört előre s rendíthetetlen határozottsággal intézkedett a birodalmi püspöki székbe való beülése után is azokkal szemben, akik szembekerültek vele.

Egyébként azonban szívesen vette volna, ha az egyház a nagy átalakulás után egyelőre megnyugodott volna.

Hossenfelder másként gondolkodott. November 13-án a berlini Sportpalastban a berlini nemzeti szocialisták nagy gyűlést tartottak. A gyűlést megnyitó beszédet Hossenfelder mondta s szőnyegre vetette a német vallás és fajiság egymáshoz való viszonyának a kérdését s azt fejtegette, hogy a két eszmét két német hegy, a Wartburg és Kyffhaeuser képviseli. A Kyffhaeuser a *nemez* nemzeti vágyakozást jeleníti meg az új birodalmi vezetés tekintetében, a Wartburg pedig a protestáns egyházi egység szimbóluma. A német egységes vallási meggyőződés azonban abban kulminál, hogy a faji gondolatot is ápolja. Nem más fajok gyűlöletéből, hanem azért, mert saját fajtáját szereti mindenek felett.

Beszéde után Krause tartott előadást. Krause mindenekelőtt azt domborította ki, hogy a német

egyházi átalakulás nem merülhet ki abban, hogy az egyházi vezető állásokba más emberek ültek. Az új birodalmi egyháznak lelkileg is a német nép otthonává kell válnia. Ha minden a régiben marad, cikkor kibíratatlanok lesznek az új egyházban a szellemi ellentétek. Ha az egyház tovább ragaszkodik az ószövetséghez, akkor hiába tesz úgy, mintha a német fajiság gondolatával rokonszenvezne, mert ezek ellenkeznek egymással. De nem maradhat meg a faji gondolat alapjára helyezkedő egyház az újszövetség mellett sem, mert Pál apostol tanai rabbi-üikusak, a csodahit zsidós s legfeljebb Jézus tanait tarthatja meg belőlük. De Jézus túlságos tiszteletétől is óvakodni kell. Az ő hősiességének a tiszteletét isten tiszteletének keli felváltania s őt is palesztinai szent helyeik helyett német vérrel áztatott hazai helyeken kell tisztelni!

Krause beszéde végén a gyűlés megfelelő határozati javaslatokat fogadott el.

A berlini nagy-gyűlés nyomán nagy vihar keletkezett. Elsőnek Müller birodalmi püspök tiltakozott határozatai ellen, utána pedig a Pfarrernotbund tagjai 1933 november 19-én és 22-én tiltakoztak az ellen a példátlan eset ellen, hogy Krause biblia-, újszövetség- és Krisztusellenes támadásait se Hossenf elder püspök, se más jelenvolt egyházi ember nem utasította vissza. Nyilatkozatukban a lelkészek kijelentették, hogy ezentúl nem vállalják azt a próféták által megbélyegzett szerepet, hogy néma kutyák maradjanak, mikor bárki a hit legdrágább kincséhez nyúl! Követelték, hogy a birodalmi püspök

szakítsa meg a német keresztényekkel való összeköttetését, Hossenfelder pedig hagyja el a püspöki helyét, mert lehetetlen, hogy püspök lehessen olyan ember, akinek a jelenlétében és tiltakozása nélkül ilyen írás és hitvallás ellen való támadások hangozhassanak el.

A papok tiltakozását követte és aláhúzta egy sor teológiai szakvélemény.

A nagy fellobbanásnak meg is lett az eredménye. Hossenfelder már 1933 december havában egymásután lemondott mindenféle állásáról s első olyan áldozata lett a német egyházi forradalomnak, akit maga a forradalom ejtett el, mert véletlenül olyan helyzetbe került, amit az egyházak konzervatív tömegei már régóta nem néztek jó szemmel, a forradalmi kibontakozás hívei pedig már és — még nem mertek tekintélyükkel fedezni.

Az általános felháborodás lecsillapítására Müller is hozott annyi áldozatot, hogy december első napjaiban írt levelében lemondott a német keresztényeknél viselt védnöki tisztségéről s december 4-én törvényt is adott ki, amelyben megtiltotta, hogy a vallási minisztérium tagjai valamely egyházpolitikai párt kötelékében maradjanak.

Hossenfelder elejtése és Müller részleges visszavonulása nem csillapította le a megindult felháborodást azért sem, mert az ellenkezés folyton új táplálékhoz jutott a birodalmi egyház új törvényeiben, de meg azért sem, mert a konzervatív papi körök Pfarrernotbundja hamarosan, olyan hatatommá nőtt, hogy a birodalmi egyházzal más vonatkozásban is felvette a harcot.

Aránylag kevés ellenzést váltott ki az az új törvény, melyet először 1933 szeptember 5-én a porosz zsinat fogadott el, hogy mivel a nem ária származású vagy nem ária származású nővel házasságban élő lelkészek nem lehetnek fenntartás nélkül hívei a nemzeti szocialista államnak, nyugalomba helyezendők.

Jóval több bajt okozott az az 1934 január 4-én közzétett rendelet, amelyet „száj kosártörvény”-nek neveznek s amely a Pfarrerobund tiltakozásaihoz hasonló megnyilatkozásokat úgy próbálta lehetetlenné tenni, hogy a szószéken megtiltott minden egyházpolitikai vitát vagy nyilatkozattételt s büntetőrendelkezéssel azonnali felfüggesztéssel s hivatalukból való eltávolítással fenyegette meg a rendelet ellen cselekvő lelkészeket.

A Pfarrerobundhoz tartozó lelkészek az egyházpolitikai viták eltiltásában a hitvallás veszélyeztetését, a hitvallás védelmének az eltiltását látták s már január 7-én vagyis a rendeletre következő vasárnap hitvalló istentiszteletké és hitvalló gyűlésekké szélesítették ki a rendes istentiszteleteket s mindenütt kimondták, hogy az egyház hite veszélyben van. A birodalmi püspök nem védi, hanem rendeleteivel egyenesen eltiltja vagy veszélyezteti a hit védelmét.

A tiltakozások olyan hangulatot és olyan népmozgalmakat eredményeztek, hogy a hatóságok a legszigorúbb eszközökkel tudták csak elnyomni őket. Több lelkészt letartóztattak és védőőrizetbe helyeztek s csak természetes, hogy a birodalmi püs-

pök is felfüggesztette mindazokat a vezető embereket, akik ezekben az újabb tiltakozásokban résztvettek. A mozgalmak iránt a külföldi lapok és egyházak is kezdenek nagy érdeklődést tanúsítani s a Pfairernotbund szempontjait átvéve az evangélikus egyház üldözéséről kezdenek ind.

Erre január 25-én Hitler magához rendelte a birodalmi püspököt és a többi püspököket, mire január 27-én megjelenik az evangélikus egyház vezetőinek az a nyilatkozata, amely elítéli a harmadik birodalom ellen való áskálódásokat, a külföldi lapok hamis híreit s kijelenti, hogy az egyházak vezetői a birodalmi püspökkel egy nézetben vannak s őt támogatják abban, hogy tekintélyét minden ellenzéki támadással szemben megóvja.

Ezt az újabb vereségszámba menő helyzetet még tovább rontották azok az eljárások, amelyeket az ellenkezők ellen indítottak s nem javította a birodalmi püspöknek az a nagylelkű, valójában azonban a helyzet által kikényszerített békülékeny s égre valló ténye sem, hogy 1934 április 13-án békés együttműködésre hívta fel az egyházak vezetőit. Hogy pedig a békés munka alapját megteremtse, egy tollvonással eltörölte és hatályon kívül helyezte az 1934 január 4-i „szájkosártörvényt” s azt is elrendelte, ”hogy a szájkosártörvény alapján megindult eljárásokat szüntessék meg, a már lezárt ügyekben pedig magának tartotta fenn a revízió jogát.

De a hitvallás védelme jelszó alatt tömörült ellenzék a birodalmi püspök békeajánlatát nem fogadta el, hanem kiadta azt az új jelszót, hogy a

hitvalláshoz ragaszkodók a birodalmi egyházzal szemben országrészenként szervezkedjenek s állítsanak fel külön „hitvallásos egyházakat”.

Az új egyházi szervezkedés első dokumentuma az 1934 április 22-én kelt „ulmi kiáltvány” s az elszakadás első ténye a wtestfáliai hitvalló-zsinat 1934 május 11-én hozott ama határozata, hogy a befolyó adókat nem szállítja a birodalmi egyháznak tovább s hogy a gyülekezetek lelkészválasztási jogát visszaállítja.

Az újra kitörő harc folyamán kiderül, hogy az egyházak kebelén belül aránylag az „áriaparagrafus” váltotta ki a legkevesebb izgalmat. Jóval nagyobb hullámokat vetettek a birodalmi egyháznak azok az intézkedései, melyekkel teljesen átalakította az egyház egész szervezetét: az önkormányzati testületek régi tagjait megfosztotta jogaiktól és pozícióiktól, az önkormányzatot megszüntette vagy csak színből tartotta fenn s csupa új embert állított a szolgálatába. Nagy ellenzéssel találkozott az a rendelkezés is, mely a gyülekezektől elvette a lelkészválasztás jogát s azt a püspökök kinevezési jogává változtatta s amely a lelkészeket fegyelmi tekintetben is teljesen kiszolgáltatta a központi egyházkerületnek. És még ennél is nagyobb ellenzést váltott ki a német keresztényeknek néhány olyan megnyilatkozása, mely az ószövetség és az újszövetség zsidó vonatkozású részeinek az oktatásból való kiküszöbölésére irányult.

A harc további állomásait a hitvalló gyülekezetek alakulása és szövetségeik szervezése jelzik.

Az ulmi felhívás nyomán országszerte hitvalló gyülekezetek alakulnak majd a hitvalló gyülekezetek képviselői hitvalló zsinatokat tartanak. A hitvalló zsinatokon néhány olyan új püspök is részt vesz, akik egyházi méltóságukat a birodalmi püspök kinevezése alapján nyerték. Ezzel beáll az egyházi szakadás a birodalmi egyház és a konzervatív egyházi párt között.

A két csoport között jogi kérdések egész sora merül fel, melyekben a bíróságok sokszor a birodalmi egyházi vezetőség ellen döntenek, mire a birodalmi egyház felállítja a „jogi intéző” állását s ebbe beülteti Jäeger miniszteri osztályfőnököt s az egyházpolitikai viszályok elsimítását reá bizza.

Riegert a hitvalló körök teljes bizalmatlansággal fogadják s a szakadás folyton jobban elmélyül. 1934 májusa végén Wuppertal—Barmenben tartottak zsinatot a hitvalló körök képviselői s csoportjaik egyre nagyobb számban szakítják meg összeköttetéseiket a birodalmi egyházzal.

A barmeni zsinat valósággal drámai jelenetek közt ment végbe. A hitvalló-egyház zsinata megállapította, hogy a birodalmi egyház alkotmány legelső szakasza értelmében az egyház érinthetetlen alapja Jézus Krisztus evangéliuma, amint a szentírásban foglaltatik s amint a reformáció hitvallásai tartalmazzák. Minden egyházi hatalom csak addig terjedhet, ameddig az evangélium engedi. Ámde a birodalmi egyház vezetősége elhagyta ezt az alapot s ezzel eljátszotta arra való jogát is, hogy az evang. egyház jogszerű hatósága-

ként szerepeljen. Az evangéliumtól azon a ponton tért el, hogy az egyházat hierarchikus alapon szervezte, holott ez ellentétben áll a reformáció hitvallásával.

Néhány hónap múlva, 1934 október 20-án Koch püspök aláírásával „Üzenet” jelent meg. Ebben már tüzetesebben pontokba kerültek a birodalmi egyház ténykedései ellen emelt kifogások.

A hitvalló egyház zsinata azt állítja, hogy

1. az „egy állam, egy nép, egy egyház” jelszavával felállítani szándékolt egyházban a birodalmi püspök „hatályon kívül helyezte az evangéliumot” és az egyház tanítását időleges hatalmaknak szolgáltatta ki.

2. A birodalmi püspök és a jogügyi intéző által igényelt egyeduralom az evang. egyházban lehetetlen — pápaságot hoz be.

3. Az egyház vezetői hamis, bibliaellenes kijelentésre támaszkodva büntetik az írással és a hitvallásokkal szemben tanúsított engedelmességet.

4. A világi „Führer”-elvnek az egyházba az írás ellenére való bevitele és az elv előtt való feltétlen meghódolás követelése az egyház hivatalnokait Krisztus helyett az egyházi vezetőség szolgáláivá teszik.

5. A zsinatok kikapcsolása következtében az egyházak és a bennük megnyilvánuló egyetemes papság szavát a biblia és a reformáció tanítása ellenére elfojtották és jogaitól megfosztották.

Eljárásaik folyamán se figyelmeztetésekre nem hallgattak, se tanácsokat nem fogadtak el, ha-

nem tovább erőszakoskodtak s ezzel az egyházat védelemre kényszerítették.

Az egyház végveszélyben van.

Alkotmányát összetörték. Képviselőit felszatták. Híveit új embereknek szolgáltatták ki. A hitvalló-egyház abba a kényszerhelyzetbe került, hogy újra szervezze az egyházat. Zsinata felszólítja tehát a gyülekezeteket, hogy a birodalmi egyház vezetőségének többé no engedelmeskedjenek, hanem csatlakozzanak a hitvalló-egyházhoz és helyezkedjenek ennek a vezetése alá!

A birodalmi egyház vezetősége nem akarja ludomásul venni a szakadást. 1934 augusztus 9-ére nemzeti zsinatot hív össze s kimondatja, hogy a német birodalomban minden evangélikus egyházi törvényalkotás joga a birodalmi egyházé, ezzel bekebelezi a birodalmi egyházba a bajor és a Württembergi országos egyházakat, jóváhagyja és jogerejűekké teszi a birodalmi püspök közbeeső intézkedéseit s kijelenti, hogy hitvallásaik megállapítására az egyes országrészek egyházai illetékesek s hogy a református egyházak hitvallásait is védelemben részesíti.

A hitvalló-front azonban halad tovább a maga útján. Most sorozatos támadásokat intéz Müller birodalmi püspök ellen. Egész sor felszólításban követelik tőle, hogy mondjon le tisztéről, mert erőszakos intézkedéseivel lehetlenné tette magát. Müller állását azonban egyelőre nem tudják megingatni.

Közben Jaeger egymásután keresztülvitte az országos egyházaknak a birodalmi egyházba való jogi és tényleges bekebelezését, amit a hitvalló-front

ellenhúzásai követnek: püspökök és a lelkészek tiltakoznak, mire áthelyezik, felfüggesztik és megbüntetik őket. 1934 októberében Meiser bajor püspököt szobafogságban tartják, Wurm württembergi püspököt őrizet alá veszik — mire az egyházak egyre nagyobb számban elszakadnak a birodalmi egyháztói, országos vezetőségeket választanak, sőt Bettiében és Zingstben külön lelkészképző intézeteket is állítanak.

A helyzet kiélesedik.

Megint olajat kell önteni a háborgó tengerre, hogy hullámai lecsendesedjenek.

1934 augusztus 17-én Hitler nyilatkozik Hamburgban. A háborgó vallásos kedélyek megnyugtására ezt a kijelentést teszi:

„A nemzeti szocialista állam a pozitív kereszténységhez tartozónak vallja magát. Én igazán arra törekszem, hogy a két nagy keresztény felekezet jogait megvédjem, tanításaik megtámadását megakadályozzam s hogy kötelességeit a mai állam felfogásával és követeléseiével összhangba hozzam.”

A birodalmi belügyminiszter és egyéb hatóságok megtiltják a mértéktelen vitatkozásokat, lapokat szüntetnek be, gyűléstilalmakat rendelnek el, egyeseket letartóztatnak és megbüntetnek.

Mikor ez sem bizonyul elégnek, az egyházi forradalom áldozatul hozza második legjobb és legelől harcoló fiát: Jäger miniszteri osztályfőnököt. Jaeger 1934 október végén lemond osztályfőnöki és jogi intézői állásáról is.

De ez az áldozat is hiábavaló, A szakadás fo-

lyamata nem áll meg. 1934 végén a birodalmi püspök végül is kijelenti, hogy az, aki a hitvalló-front-hoz csatlakozik és a birodalmi egyháznak köteles engedelmességet megtagadja, ezzel elszakad a birodalmi egyháztól és viseli tettének a következményeit.

Nem használ ez a figyelmeztetés sem.

A badeni, a braunschweigi, a lippei, bajor, württembergi és hannoveri régi országos egyházak hitvalló frakciói — több helyen a birodalmi egyház által élükre állított vezetőik vezetése alatt sorra elszakadnak a birodalmi egyháztól s 1935 júniusában Augsburgban tartott harmadik hitvalló zsinatukon közös vezetés alá helyezkednek.

Ezzel a szakadás tulajdonkép teljes. A birodalmi püspök még két hónapig erőlködik a helyzet megmentésén. De hiába... A birodalmi egyház dolgai annyira kátyúba jutottak, vezetői annyira tehetlenekké váltak s még meghagyott önkormányzata is annyira ellenük fordult, hogy 1935 szeptember 24-én teljesen fel kellett függeszteni az egyház önkormányzatát s a birodalmi egyház püspöke helyett „az egyházi ügyek vezetésével megbízott birodalmi minisztert” kellett „a rendes állapotok visszaállításával” megbízni.

Az új egyszakaszos törvényt Hitler, a birodalom vezére és kancellárja Kerrl vallásügyi miniszterrel együtt írta alá s azzal az indokolással bocsátotta ki, hogy az országos egyházak az evangélikus hívő nép akaratának megfelelően egyesültek... A birodalmi kormánynak mégis a legnagyobb aggodalom-

mal kell tapasztalnia, hogy az egyházak különböző csoportjai újra szétszaggatták az egyház egységét, elnyomással fenyegetik egyesek hitének és lelkiismeretének a szabadságát, a nép közösségét megbontják s ezzel még az egyház fennállását is veszélyeztetik. A kormány azért veszi kezébe átmenetileg a dolgok intézését, hogy az egymással hadakozó pártokkal szemben az egyház fennállását biztosítsa s hogy az egyházat mielőbb abba a helyzetbe hozza, hogy ügyeit maga intézhesse.

A vallásügyi miniszter a helyzetből való kibontakozást az egyházak régi vezetőiből összeállított „birodalmi egyházi bizottság” segítségével kísérli meg s első törvényerejű rendeletében azt a jogot biztosította a bizottságnak, hogy az egyház tisztviselőit tetszése szerint elbocsáthassa és kinevezhesse.

A német egyházi forradalom evangélikus egyháztörténete így jutott megint nyugvópontra, miután a birodalmi egyház szervezése egyházi szakításhoz vezetett s miután az egyházi hitvalló körök a német keresztények által rájuk kényszerített diktatúra kezéből újra visszaszerezték önkormányzatukat, vallási és egyházi függetlenségüket.

IV.

A katolikusokat a forradalom sokkal kesztyűsebb kézzel kezelte. Nyilván azért, mert velük szemben nem várhatott olyan könnyűnek látszó győzelmet, mint az önkormányzata révén ezer ponton megtámadható és elfoglalható evangélikus egyház-

zal szemben. Azért egyelőre pacifikálta ezt az ellenfelét még pedig úgy, hogy a katolikus egyházzal messzemenő engedményeket tartalmazó konkordátumot kötött.

A német keresztényeknek az ószövetség ellen intézett támadásai azonban kihívásként hatottak a katolikusokra s nevükben Faulhaber müncheni bíboros-érsek tett hitvallást az ószövetségben foglalt isteni kijelentésről.

Még jobban elevenükbe vágta az ifjúság birodalmi szervezetekbe való rendelésére vonatkozó intézkedések.

Végül az evangélikus egyházban folyó éles harcok gyanakvókká tették a katolikusokat is. A helyzet ezen a ponton is odajutott, hogy aránylag jelentékteleneknek látszó dolgok (devizakihágások!) miatt egymásután hozott súlyos ítéletek hatása alatt a katolikusok is egyre jobban szembefordulnak a nemzeti szocializmus ama törekvéseivel, hogy a katolikus egyház vezetésére is egyre nagyobb befolyást biztosítson magának s végül ebben az egyházban is kezébe ragadja a vezetést.

Ezekkel az új módszerekkel párhuzamosan csak egy régi eszközt használnak fel kiadósan a katolicizmus ellen. S ez az, hogy óriási arányokban terjesztik Otto von Corvin: Pfaffenspiegel c. munkáját, mely közel száz évvel ezelőtt (1845) jelent meg, tehát meglehetősen régi gyűjtőmedencéje „a katolikus fanatizmus történeti, dokumentumainak”. Ennek a propagandának az arányai abból az egy szóból is sejthetők, hogy a Pfaffenspiegelből

1935 októberéig 1,125.000 példányt hoztak forgalomba.

A forradalom egyháztörténetének ezek az aktái még nem zárultak le. A katolikus fronton nagy mozgalmak és nagy események várhatók.

V.

Amit eddig láttunk, abból főként az az óvatosság a nevezetes, hogy a forradalom Hitler személyében sem a német katolikus-evangélikus status-quo egyensúlyát nem akarta megbontani, sem pedig a pozitív kereszténységtől nem akart elszakadni. A forradalom élén haladó német keresztények egyelőre megelégedtek azzal, hogy a hitlerizmust megillető befolyást az egyházakban is megszerezzék, helyet szorítsanak a fajgondolatnak, bevezessék a vezér-eszmét és ezzel megteremtsék a további fejlődés alapját. Hogy nagy vallásos átalakulásoknak kell jönniök, azt Hitler többször hangsúlyozta. De hogy ezek mikor jönnek és hogy ki által, annak a találgatását elhárította magától. 1934 végén sokat emlegették két nyilatkozatát. Az egyik ez volt:

„— Kedves doktorom, egyszer csak eljön az a bizonyos ember, aki az egyházat megreformálja. De az sem én nem leszek, sem ön nem az. Valamikor eljön. — Talán tíz év múlva, de az is lehet, hogy csak száz év után döngeti meg valamelyik templom ajtaját.”

A másik, az ennél is fontosabb pedig így hangzott:

„— Ha nem jön valami vallásos megújulás, akkor hiábavaló minden rendezkedés. A végső, igazán mély megújodást politikai vezetőől hiába várjuk. Mi csak kis (Keresztelő) Jánoshoz hasonló személyek vagyunk. Én is Krisztust várom!”

Mindkét nyilatkozat nagy önmérsékletéről, hátrázott szerénységről és feltűnő politikai alázatról tesz bizonyosságot.

Alvezérei nyilván nem így gondolkoznak. Ha Hitler azt mondja is magáról, hogy ő nem Krisztus, ha ki is jelenti, hogy nem hisz a pusztai politikai megváltásban, — az alvezérek emberfölötti alakot csinálnak belőle s még az egyházba is át* akarják oltani azt a tévhitet, hogy az ember és isten viszonyát parancsszóval, hatalmi kényszerrel, emberi erőszakoskodásokkal rendezni és irányítani lehessen. Az eredmény kézenfekvő. Két évig tartó egyházi forradalom után az egész vonalon visszaterés a kiindulópontához: az evangélikus egyház nem tudja elviselni a törvényesség látszatába burkolt erőszakot. A katolikusokkal szemben ezt is alig próbálták meg. Most vagy az egyházak békében hagyására kerül a sor, vagy a nyers erőszak következik.

VI.

A két német egyházban a német vallási forradalom kétségtelenül jelentős eseményeket támasztott és nagy eltolódásokat hozott.

Azonban akármennyire tudatában legyünk is ezek fontosságának, mégis tisztában kell lennünk

azzal, hogy az egyházi hatalom után törekvő mérsékelt német kereszténypárt harcainál, diadalainál és kudarcainál sokkal fontosabb és jelentősebb a német nemzeti szocialisták vallásilag radikálisabb szárnyának a viselkedése. Még pedig azért, mert ennek az eszményei és célkitűzései kívül állnak a kereszténységen. Ennek a csoportnak a munkája arra irányul, hogy a kereszténységet teljesen kiküszöbölje a német nép lelki életéből és nemzeti megnyilvánulásai közül. Es ha a keresztény egyházakat ideig-óráig számításba veszi is, csak üres csigahéjnak tekinti őket, amelyekbe ő akar betelepülni.

A német keresztények radikális szárnya magához vonja a katolikusokat is, az evangélikusokat is, keretei közé tömöríti az egész német kereszténységet, kifejezetten és határozottan előírja) és megszabja híveinek, hogy egyházukból ki ne térjenek, hogy egyházi jogukat el ne veszítsék. Ily módon hívei valamennyi egyházban tényezők maradnak, sőt többségbe juthatnak s az egyház vezetésének, a megszerzésén kívül az egyházukban felhalmozott, vagyonok (épületek, templomok, jövedelmek, alapítványok) birtokában is megmaradhatnak. Végül ha túlsúlyba kerülnek, egyszerűen az egyházak örökösivé válhatnak s új alapítási költségek nélkül juthatnak ahhoz a teljes apparátushoz, amire minden vallási közösségnek előbb-utóbb szüksége lehet.

Az egyházak lelki kötelezéseivel és szellemi birtokállományával legkönnyebben elbánhatnak.

Ha ők maguk lesznek az egyház, korlátlanul érvényre juttathatják benne a faji gondolatot, sza-

kíthatnak a bibliával, félretehetik előbb az ó-, azután pedig az újszövetséget, elvethetik a megváltást, kiküszöbölhetik mind a hitvallásokat s teljesen új alapokra fektethetik az új német egyház és német vallás tanítását.

Erről a kialakuló új vallásról a következőket kell tudnunk:

Köztudomású — bár teljesen az anyagot eddig még sehol fel nem dolgozták —, hogy az új vallásalapítási kísérletek körülbelül százötven esztendő óta egymást érik.

A régi eszmék és az új gondolatok ellentéteit nem mindig közömbösíti a tudomány lassú haladása, óvatos boncolgatása s mindenek megértésére való törekvése s a folytonos reformáció keretei közé se szorítható be valamennyi újító temperamentuma.

A kereszténység alapgondolatait óvatosan modernizáló racionalizmus és deizmus hamarosan sokakat vallásalapítási kalandokra csábít.

A nagy francia forradalomban egymásután két ilyen vallásalapítási kísérlet is magára vonta a figyelmet.

Az egyik az ész vallásának a kikiáltása, a másik a legfőbb lény tiszteletének az elrendelése volt.

Ettől kezdve szinte évről-évre egymást érték a vallásalapítási kísérletek. Különösen nagy változások idején — 1848 és 1870 körül — bukkantak fel nagy számmal. Legtöbbjük teljesen jelentéktelen és komolytalan kísérlet. Csak annyiból állott, hogy a vallásalapító néhány embert gyűjtött maga köré, előadásokat tartott, egy-két füzetet írt, hitvallást

készített s ím nagyon nagyot akart csinálni, valami bibliautánzatot is összeállított.

A 19. századból százával ismeretesek ezek a füzetek megírásáig és kiadásáig jutó vallásalapítási kísérletek, de maradt utánuk néhány tucat bibliautánzat is.

Több vallásalapító kísérletet tett a nemzeti gondolat vallási kiépítésével is s minél szűkebb látkörű volt, annál jobban belerekedt ebbe a korlátolt gondolatvilágba. Mivel pedig az emberek általában nem igen igyekeznek azon, hogy szűkebb környezetük láthatáránál tovább lássanak, az ilyen gondolatokkal számíthattak aránylag a legnagyobb visszhangra.

A háború előtt a kereszténység presztízse és a közvéleménynek a magasabb intelligenciához való alkalmazkodása szinte lehetetlenné tette, hogy a nemzeti vallások gondolata nagyobb teret nyerjen. A világháborúban felszínre jutott és diadalt arató landsknecht-ösztön és az utána szétfolyt veterán-öntudat folyton növekvő gyanúval nézett a magasabb kultúrára és egyre határozottabb ellenséges indulattal viseltetett iránta. Ebben a légkörben a nemzeti eszme egyszerre nagy jelentőségre tett szert vallási vonatkozásban is, a németek közt pedig határozottan és kíméletlenül gyakorlati eredményekre és egyeduralomra törő törekvéssé is vált.

Ezzel az árral úsznak a német keresztények, noha az új germán vallás eszméjét a kereszténység univerzalizmusa eleve feleslegessé teszi s azzal határozottan ellenkezik.

Rajtuk kívül próféták és vallásalapítók egész sora ágál a német vallásos élet színpadán, hogy a nemzeti szocializmus politikai és kulturális világnézetét vallási vonatkozásban is bekoronázza.

A német statisztikai hivatal az 1933 évi június 16-i népszámlálás adatai alapján ugyancsak a következő csoportokat tartja számon:

Altärische Glaubensgemeinschaft, Ariogermanische Religion, Deutsche Glaubensgemeinschaft, Deutsche-gläubige, Deutsche gläubige Gemenschaft, Deutsch gläubige Gesellschaft, Deutsch Religiöse, Deutschvolk (Ludendorff), Germanische Glaubensgemeinschaft, Germanische Glaubengesellschaft, Naturphilosophischer Verein von Gralsanhäugerer (Berlin), Neugeistbund, Tannenbergband (Ludendorff).

Azonban nyilvánvaló, hogy ha az új vallás azóta felbukkant apostolait is számba vesszük, akkor ma már jóval több germán-vallás lehet. Ha viszont a lényegét nézzük, számukat, egyre vagy kettőre redukálhatjuk, bár nyilvánvaló, hogy apró eltéréseik sokszor fontosabbakká válhatnak a lényegük-nél ...

Az irodalomban az új vallásalapítási törekvésnek tulajdonképp csak két igazán kimagasló képviselőjük van.

Az egyik Alfréd Rosenberg, aki „Der Mythos des 20. Jahrhunderts, eine Wertung der Seelischgeistigen Gestalteinkämpfe unserer Zeit” c. először 1930-ban megjelent s azóta vagy tíz kiadást ért művével avatta magát az új irány prófétájává.

Rosenberg Artúr Bonus vállain áll.

Hiszi és vallja, hogy sem a tudomány, sem a művészet nem pótolja a vallást s hogy a vallás isten lelke mélységeiből felbuggyanó érzés és valóra eszmélés. Elismeri azt is, hogy Jézus nagy vallásos egyéniség s hogy az emberiség egyik legkiválóbb útmutatója, de azt már nem, hogy az egyetlen igazi vallás a kereszténység lenne. A kereszténység katolikus és óprotestáns formái elavultak. A németiség egyikkel sem azonosíthatja magát. Meg kell tehát helyettük teremtenie az északi-germán népegyházat, amelyben jogaiba kell lépnie annak a faji érzésnek, amely a germánokat a zsidókkal szembe állítja. A germánoknak nincs semmi közük sem a zsidók történetéhez, sem nemzeti és vallási eszményeikhez. És ha ezek a gondolatok a germánosság életében a kereszténység révén szerepet játszottak is, most elkövetkezett az ideje, hogy a germánok kigyomlálják őket világnézetükből. El kell vetniök az egész ószövetséget, szakítaniuk kell Pál apostol zsidós eszméivel, amelyeket Augusztinus emelt a katolikus egyházban igazán érvényre s amelyek Augusztinus útján jutottak Lutherhez és az evangélikus egyházba is. A germán vallásosságnak szakítania kell a kereszténység dekadens jellegű erkölcsi elveivel is. A germán vallásosság igazi tüze a középkor középkori német misztikusok lelkében ég. Eckehart mester nagyobb apostol, mint Luther Márton.

Művének a jelentősége abban áll, hogy konkrét követelések felállítása és tételekbe való rögzítés nélkül sorra veszi az új világnézet egyes elemeit és

távlatait. Nagy támadási felületet nyújt, de arra is alkalmas, hogy az új vallásosság hívei elmélyedjenek benne és ösztönzéseket merítsenek belőle. Ezért került ez a mű az új vallásosság körül folyó vita központjába s ezért értékelik a német keresztények annyira, hogy vezetőségeik sokszor kifejezték vele való egyezségüket, táboruk tagjainak pedig minduntalan megtiltották, hogy Rosenberg könyve alapelveinek a bírálataba bocsátkozzanak.

A német keresztény párt alapjában véve osztja a Rosenberg művében kifejtett alapelveket és nézeteket!

A másik új próféta Ernst Bergmann, a leipzigiegyetem filozófia tanára. Bergmann a kereszténységgel szemben sokkal radikálisabb álláspontot foglal el, mint Rosenberg. Szerinte a nemzeti szocializmus csak akkor ér el igazi eredményt és csak akkor teljesítheti majd csak igazi hivatását, ha előbb a kereszténység gyökereit is kiirtja a német nép életéből. A kereszténységnek semmi köze a német nép lelkéhez. A kereszténység keletről behozott idegen vallás s mint ilyen mindig egyik legfőbb akadály volt annak, hogy a német nép mindig igazi egyénisége szerint élhessen és hogy nemzeti eszményeit kifejleszthesse. A német nemzeti szocialista forradalom egyik főcélja az, hogy a kereszténységgel szakítson, a kereszténységet a német nép lelkéből kitararítsa s helyébe a német nép lelkéből lekezett faji vallást állítsa. Bergmann vallása alap gondolatait „Die 25 Thesen der Deutschreligion“ c. füzetében kátészerűleg kérdésekbe és feleletekbe is fog-

Jalta. (Ferdinand Hirt kiadása, Breslau, 1934.)

Tételei szerint:

a németiségnek saját faji jelleméből fakadó vallása van,

ez a vallását eddig elnyomták és nem engedték kifejlődni,

de mert erre egészséges és természetes vallására szüksége van, ezt ki kell alakítania magában.

A német vallásnak nincsenek dogmái és nem támaszkodik olyan isteni kinyilatkoztatásra, mint a kereszténység, lianem a világban és a természetben megnyilvánuló erők ismeretéből olvassa és következteti ki az istenség szándékait.

A német vallásnak nincs semmi közössége sem a _szabadgondolkozással, sem az istentelenség terjesztésével. Nem is ellensége egy egyháznak sem, hanem pozitív vallás és népegyház. Istenről azt tanítja, hogy isten az az erkölcsi eszme, amelyet mi az örök teremtő erő alapjául veszünk. Azt, a hit, hogy isten a világon kívül hat és működik, — szemita hit. Az indogermánok istent a világban és a világot istenben hatónak látják, vagyis panteisták. A szellem sem az anyagon kívül álló valóság, hanem a való világ természetes hajtása. Kezdetben nem teljes és nem tökéletes, hanem csak a világ fejlődése folyamán halad a tökéletesség felé. Isten lénye háromféleképpen nyilatkozik meg: akarat, értelem és egyéniség formájában. Mivel ez a három itt a világon az emberben van meg a legteljesebben, az isten ezen a világon az emberben jelenik meg. De azért az ember nem isten, hanem csak az isten szü-

letéshelye. Az isten az emberben születik és nő nagyra. Ha az isten az emberben nem jelentkezik, akkor másutt hiába várjuk. A német vallás nem ismeri el a test és lélek különbségét sem, hanem ezt a kettőt épúgy egynek tekinti, mint a világot meg az istent... A világ a mindenség anyja, benne a modern természetvallás szerint isten az eleven lélek, a léleknek a mindenség ölében nyugvó gyermeke. A vallás legfőbb érzései, hogy rajta keresztül magunkat egyeknek érezzük a mindenséggel, hogy szentsége áthat bennünket s hogy ebben az érzésben boldogok vagyunk.

A német erkölcs sem az ősbűnből indul ki és nem hisz az emberek általános bűnösségében. Ellenkezőleg: ezeket a tanokat erkölcsteleneknek s vallás-talanoknak tartja. Még kevésbé helyesli a bűnbocsánatot, hiszen az, aki megbocsátja, ezáltal szentesíti is a bűnt. A bűnbocsánat rombolóig hat a nép erkölcsére. A német erkölcs a nép és a haza javára való munkára irányul elsősorban, nem pedig az egyéni üdvösség biztosítására. A német erkölcs tehát a nép javára irányuló erkölcs. A német vallású ember nem isten szolgájának érzi és tartja magát, hanem tudatában van saját isteni értékének is. A német nem az életől való megválás, hanem az életrevalóság híve. Az igazi megváltónak az ember javát kell szolgálnia még megszületése előtt. A hősi német erkölcs három erényt ismer. A bátorságot, a lovagiasságot és a hűséget. Az új német vallás követeli, hogy polgárjogot nyerjen az iskolában és hogy a keresztény vallásoktatás helyébe lépjen. Azután

arra törekszik, hogy szimbólumait kialakítsa és meghosszabítsa a nép lelkében. Egyéb főszimbókima az északi fény-hős, a férfias hősiesség megtestesülése. Másik szimbóluma a gyermekes anya képében kifejezésre jutó nőiességet ábrázolja. Az istenség az atya, az élet az anya alakjában jelenül meg. A német vallás külső gyakorlati megnyilatkozási formái a természetben lefolyó istentiszteletek és a család és a nemzet életével kapcsolatos avatási és szentelési szertartások. Évenként visszatérő ünnepei peclig a karácsonyra eső Jul-ünnep, a tavaszi és az őszi napfordulatok ünnepe, ősszel pedig a halottak ünnepe.

Az új nemzeti vallásos öntudat képviselői a nagy átalakulás kezdetétől fogva érezték, hogy az ő órájuk is megjött és ezért mingyárt az átalakulás kezdetén, 1933 július 29-én és 30-án tanácskozássra gyűltek össze Eisenachban. Ez az összejövetel volt az első új germán zsinat.

A következő vallásos csoportok képviselői vettek részt rajta: Deutschgläubige Gemeinschaft, Nordisch-religiöse Arbeitsgemeinschaft(ebben: Germanische Glaubensgemeinschaft, Nordische Glaubensgemeinschaft, Nordungen), Adler und Falken, Rig-Kreis, Bund der freireligiösen Gemeinden, Freundeskreis der Kommenden Gemeinde, Gemeinschaft deutscher Erkenntnis

Tárgyalásaik eredménye az lett, hogy szövetséggé alakultak, amelynek „Arbeitsgemeinschaft der Deutschen Glaubensbewegung” nevet adták (rövidítése A. D. G.) s elnökévé Jakob Wilhelm, Hauer tübingeni egyet, tanárt, a kiváló indologist

választották, A szövetség vezetősége rajta kívül Reventlow gróf, Günther és H. Wirth egyetemi tanárok és dr. von Leiers.

1933 szeptemberében az élénk tevékenységet kifejítő szövetségnek már körülbelül százezer tagja volt.

Csatlakozott hozzá Bergmann professzor is, aki megfogalmazta a szövetség számára a következő „Confessio germanica”-t:

„Hiszek a német vallás istenében, aki a természet útján a fenkölt emberi lélekben és népe erejében jelenti ki magát.

És Krisztusban, a bajok oszlatójában, aki az emberi lélek hiúságaival hadakozik.

És Németországban, a jövő emberiségét kialakító országban.”

Egy másik hitvallás szerzője (dr. Fuchs, Darmstadt) ezekbe a mondatokba szorítja bele a német hitet:

„Hiszünk az ősörök istenben, minden lét ősförésében, a megfoghatatlan teremtő hatalomban, mely a világ téréin épúgy megnyilvánul, mint az emberek szívében, de aki minden népben más alakként jelentkezik. A német isten szelleme a német táj változatos évszakaiban, a német föld kétezeréves történetében, a német föld gondolkozásában, ábrándjaiban és alkotásaiban jelenti ki magát.

Hozzá emeljük szívünket és kezünket valamennyien szívünk érzései szerint annak a tudatában, hogy mindnyájan egy vérbeli és szellemben közösség tagjai vagyuk.”

Közéjük tartozik W. Schwaner, a Germanen-bibel szerzője, a német vallásos irány egyik régi harcosa is, aki könyve újabb kiadásait szintén megtoldta egy germán hitvallással, amely így hangzik:

„Hiszek az emberben, minden dolgok és erők nagyhatalmú urában ezen a földön.

Hiszek a német (emberben), istennek másik fiában, aki a maga ura s észak ege alatt fogantatott, az Alpok és a tenger közt született pápisták és mammonisták alatt szenvedett, rágalmakat, verést tűrt és megnyomorodott, mindenféle ördög elítélte és pokolig üzte, de a kétségbeesés és szegénység évtizedei után újra feltámadt állami és népi léte halálából, felemelkedett Eckehart, Bach és Goethe szellemi világába, názareti testvérével együtt ül az örök (isten) jobbján, ahonnan eljövendő, hogy megváltó szokásai szerint ítéljen az elevenen eltemetettek és halottak felett.

Hiszek az emberiség jó szellemében, a jövő szei-t egyházban, a komoly, tiszta és önzetlen szándékú emberek közösségében, a bűnök kiegyenlítődsében, a tökéletesség újjászületésében és a múlt és a jövő örök életében. Amen.”

A különböző változatú hitvallások mellett új (tíz helyett) kilenc parancsolatuk is van az ária-vallásoknak. Ez meg így hangzik:

1. Tiszteld az istenséget!
2. Tiszteld az ősoket és az unokákat!
3. Tiszteld néped nagyjait!
4. Tiszteld szüléidet!
5. Légy tiszta!

6. Légy hű népedhez!

7. Ne lopj!

8. Légy igazmondó!

9. Segíts a nemeseiken !

Az új német hitközösség törekvéseit támogatja a Wilhelm Teudt és Reinerth tanárok vezetése alatt álló „Gesellschaft für deutsche Vorgeschichte” is, amely az új vallásos irány kiépítéséhez szükséges germán őstörténeti megalapozást és adalékokat szolgáltatja.

A német „ökumenikus sajtószolgálat” (Oek. Presse Dienst) mostanában a következő germán vallásos csoportokat tartja a legjelentősebbeknek s így jellemzi őket:

1. A „Deutsche Glaubiensbewegung” vezetői, W. J. Hauer és Reventlow prof. Folyóiratai: „Der deutsche Glaube” és a „Reichswart”. A mozgalom nem hangsúlyozza ki a keresztényellenességet, nem támadja a keresztény egyházakat, sem Krisztust. Csak azt állítja, hogy a kereszténység nem német vallás s hogy Krisztus nem isten, nem is isten fia. sem nem megváltó, hanem csak nagy erkölcsi jelentőségű egyéniség. A német ember vallása nem formulák, dogmák és tanok kialakítására törekszik, hanem az istenséggel való közvetlen belső kapcsolatot ápolja. Istene sem személyiség, hanem természeti valóság, akivel az ember nem állhat szemben, s aki emberi alakot nem ölt s közvetítői sincsenek. Ezt a vallásosságot a múltban Eckehart, a jelenben Rosenberg „Der Mythos des 20. Jahrhunderts” c. műve képviseli, noha Rosenberg egyénileg nem tar-

tozik a csoporthoz. Hans Naumann pedig a régi német sorshitre alapított germán bölcseletet alapított ki e vallás elmélyítésére s ebben a germán gondolkozás szálait egész Nietzscheig és Heideggerig fűzi. A csoportnak gazdag, nem pusztán vallásos sajtója van. Folyóiratai közé sorolhatók: „Die Sonne” (kultúrpolitika), „Der Hammer” (antiszemizmus), „Nordische Stimmen” (germán őstörténet).

2. Dinter „Deutsche Volkskirche”-je szintén nem helyezkedik teljesen új germán alapokra, hanem megelégszik azzal, hogy Luther reformációját folytassa, még pedig „a megváltó tiszta tanának helyreállítása segítségével.” A megváltó tiszta tanát, úgy nyeri, hogy a kereszténységből törli Pál apóstolt „rabbinikus” tanait s azokat a tanításokat, i am kl· 1 az új-követséget igaz valójából kiforgatták. Elveti az ószövetséget is. Mindezen operációk után azt hiszi, hogy ami a kezében marad, az a megváltó tanainak az árja magja. Ehhez a csoporthoz tartozik R. Krause, Lie. Dr. Erbt és Dietrich Klagge.

3. A „Nordische Glaubensbewegung” a régi északi pogány germán vallás feltámasztását tűzte ki céljául s mitologikus maradványokkal felcifrázott panteizmust vall. Törekvéseivel élesen szemben áll azokkal a germán törekvésekkel és csoportokkal, amelyek racionális és esztétikai elemekből összeállított többé-kevésbé modern vallást árulnak a germán cégér alatt.

4. Ludendorf tábornok „Tannenbergbund”-ja vallás tekintetében is jellegzetes alakulat volt. Mikor

ezt a szövetséget betiltották, hívei az „Am heiligen Quell deutscher Kraft” c. folyóirat körül csoportosultak s a tábornok és a tábornok felesége által kiadott röpiratokból merítik vallásos ösztönzéseiket. A Ludendorff-pár vallásos gondolkozása erősen nemzeti, továbbá antiszemitikus jellegű. Ludendorffné az ősgermán vallás fonálán az ósária gondolkodáshoz akar jutni s azt hangoztatja, hogy minden vallási bölcsesség őshazája India s hogy a biblia vallásosságának az értékes elemei is mind indiai eredetűek.

A germán jellegű csoportok között sokszor szemünkbe ötlenek az ú. n. szabad egyházak is, vagy pedig ezek szövtsége, a „Bund freireligiöser Gemeinden”. A szabad egyházak a 19. század második felében keletkezett egyházi szabadságmozgalmak termékei, tehát részben szabadgondolkozó közösségek. Az ő révükön tehát egy kis korszerű radikalizmus juthatott volna az új vallási mozgalomba s segítségükkel ez a mozgalom felemelkedhetett volna az ugyancsak kétségtelen germán kapcsolatokkal rendelkező német szellemóriásokig, Goethe és Schiller vagy esetleg Raoul Francé, illetve legalább Wilhelm Bölsche világnézetéig.

Az „Oek. Presse-Dienst” Ernst Bergmannnt ebbe a csoportba sorozza.

A kormány azonban a mindenféle spiritizta s más apró felekezettel és szabadgondolkozók egyesületeivel együtt az 1934. év folyamán feloszlatta a szabad egyházak szövetségét is úgy, hogy ezek ma már nem működnek, csak egy csoportjuk nem esik

tilalom alá: a „Freie Religionsgemeinschaft Deutschlands”, amely Georg Pick mainzi prédikátor vezetésével szervezkedett s most is működik.

A kisebb vallásos csoportok egyenként való felsorakoztatása és ismertetése külön feladat volna. Ebben a keretben meg kell elégednünk azzal, hogy a közös törekvéseiket és ismertető vonásaikat felsoroljuk:

1. Nem univerzalisztikus, hanem faji alapon állanak. (Grossnak, a breslauer néppolitikai felvilágosító hivatal vezetőjének a kijelentése szerint „régiben azt hitték, hogy a vallás minden ember számára való, mi azonban arra a meggyőződésre jutottunk, hogy nincs jogunk ahhoz, hogy sajátos vallásunkat másokra kényszerítsük.”)

2. A zsidóságot és a kereszténységet elvetik.

3. Elvetik a zsidó-keresztény szokásokat és ünnepeket is.

4. A régi ária, germán vagy északi világnézetbe kapcsolódnak.

5. A germán ősi szokásokat keltik életre vagy új világnézetükből folyó szokásokat akarnak meggyökereztetni.

6. Ósgermán és a történet folyamán adódó keresztény szellemtől átítatott germán gondolatok keverednek különböző változatokban bennük.

7. Bibliáik egy része régi krónikák utánzása, régi mítoszok tárháza, másrésztük (pl. Schwane Germanen-Bibel c. műve) német klasszikus idézetek gyűjteménye.

8. De azért sem a nagy német gondolkozók, sem

a nemeit természetbölcselek világképei iránt nem tanúsítanak komolyabb érdeklődést s eddig kísérletet sem tettek arra, hogy a régi német misztikus vagy panteisztikus jellegű vallásosságba kapcsolódjanak s ezek gyöngyeit a maguk számára értéke-
sítsék.

9. Az ilyen irányú kísérletek (mint pl. Bruno Wille „Und gibts uns Frieden” Ein Buch weltlicher Andacht aus deutschen Dichtern) c. antológiája és Walter Lehmann: Deutsche Frömmigkeit, Stimmen deutscher Gottesfreunde” c. gyűjteménye, nemkülönben (Paul Eberhardt) „Das Buch der Stunde” (Eine Erbauung für jeden Tag des Jahres gesammelt aus allen Religionen und aus der Dichtung) c. műve, mely sokkal szélesebb alapokon nyugszik, de talán a német szellem átfogó képességének legjellegzetesebb vallási terméke, mind a háború idejéből valók s az újabb mozgalmakban jóformán ismeretlenek.

10. Az új vallások ritualizmusa és kultikus jellege nem túlságosan hangsúlyozott, de általában még szellemi és teológiai megalapozottságuknál is primitívebb.

11. Ezért még mindig inkább programmoknak, mint kész alkotásoknak tekintendők. Ebben a vonatkozásban jellemző L. Fahrenkrog kitörése, aki Hauer csoportjától 1935 januárjában azzal a kijelentéssel vált el, hogy a „zsidóságtól és a kereszténységtől való elszakadásból nem lehet örökké élni, sem pedig olyanokat nem lehet járastanulásra

és tapogatódzásokra kényszeríteni, akik már régen tisztában vannak ezekkel a dolgokkal!”

Ha a különböző csoportok eddig ilyenformán nem vitték is nagyobb lépésekkel előre az új vallás ügyét s ha általában még most is a kezdet-kezdeténél tartanak, mégis jellemző, hogy gondolatainknak mekora visszahangjuk van. Mivel azonban híveik legfeljebb egyéenként térnek ki az egyházból, de nagyobb kitérészi mozgalmat nem indítottak, híveik száma megközelítőleg sem állapítható meg. Erejük és elterjedtségük talán legjobban azon a kerületön közelíthető meg, ha számbavesszük, hogy lapjaiknak hány előfizetőjük van.

Egy 1935 ápriliséből származó kimutatás szerint legtöbb az előfizetője Ludendorff tábornok lapjának, az „Am heiligen Quell deutscher Kraft”-nak. Ennek a lapnak már 1933 végén is 26.700 előfizetője volt, mely 50.000-re szaporodott. A „Brunnen” c. ugyancsak Ludendorff eszméit terjesztő lap előfizetőinek a száma viszont az előző negyedévi 15.000-ról 6700-ra csökkent. A „Drehscheibe” és a „Deutsche Volksschöpfung” 6500 és 6000, a „Reichswart” pedig 23.000 előfizető részére jár. Dinter lapjának, a „Religiöse Revolution”-nak 20.000 előfizetője van, a „Durchbruch” előfizetői 1934 óta 2500-ról 5900-ra szaporodtak. Krause lapja, az „Unsere Volkskirche” pedig 4400 példányban fogy el. Ezenkívül egész sor olyan lap van, amely ezt a világnézetet hirdeti s amelynek 2000—3000 előfizetőre van szüksége, hogy megélhessen („Nordische Stirn-

men”, „Nordische Zeitung“, Blitz”, „Widar”, „Flammenzeichen” stb.)

Körülbelül egy évre rá, 1935 elejére nagyot változik a helyzet. Ludendorff lapjának a tábora majdnem megkétszereződik, 26.740-ről 40.668-ra nő, a „Reichswart” előfizetőié pedig 26.850-re szaporodik. Magdeburgban a jelentéktelen „Nordland” támadást intéz a kereszténység ellen, mire lefoglalják s lefoglalás után 5000 példányban jelenik meg.

Akárhányat levonunk is ezekből a hol apadó, hol pedig növekvő számokból, mint olyanokat, akik a mozgalommal nem azonosítják magukat, hanem csak érdeklődnek iránta, mégis jóval száz-ezer főre emelkedik azok száma, akik állandóan kapcsolatot tartanak a mozgalom egyes központjaival. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a nem egyszer 10—20.000 példányban megjelenő röpiratok viszik el az új germán vallás gondolatait, akkor éreznünk kell, hogy ha ez a mozgalom kézzelfogható erőben nem vetekedhetik is a keresztény egyházak híveinek tömegeivel, mégis komoly veszedelemmé válhatik a kereszténységnek nagy eleven ereje és fanatizmusa miatt.

Egyelőre persze még nem tart itt. Mert ha külső politikai alátámasztottsága megrendül, az egész áramlat megtorpanhat, sőt semmivé is válhatik. Ha azonban külső támasztékai meg nem inognak, a kereszténység sok pozícióját elfoglalhatja.

Ilyen követeléseket már most is támaszt.

Többek közt követeli pl. azt, hogy világnézetét tanítsák az iskolákban, hogy az ifjúsági mozgalmak erre az alapra helyezkedjenek és hogy a közéletben a kereszténységgel egyenrangú félnek tekintsék.

Még a birtokviszonyok változásának a lehetőségére is gondol s ezért nem szakasztja ki híveit feltétlenül és tömegesen az egyházakból, hogy ha válásra és osztozásra kerül a sor, hívei arányára való tekintettel a keresztény egyházak birtokállományából minél tetemesebb részre emelhesen

Ez az óvatos és céltudatos előrelátás különben nem eredeti nemzeti szocialista taktikai gondolat Hazánkban már a múlt század hetvenes éveiben közkeletű volt. Az országgyűlés által „az állam és egyház közt való viszony rendezése ügyében küldött bizottság” ugyanis 1875. ápr. 28-án. előterjesztett javaslata 14. §-ában előrelátta és számolt azzal az eshetőséggel, hogy egyházszakadások, vagy kitérészi mozgalmak jöhetnek s ezeket a következőkép vélte leghelyesebben rendezhetőknck:

„Tömeges áttéréseknél vagy új egyház keletkezésénél a régi egyházból kilépő hívek — ha az összes egyházközségi tagok egyharmadát teszik — az egyházközségi vagyonban a népesség arányában részesednek — (kivéven a templom épületet, a paplakot s a patrónus által használatra adott vagy kizárólag a régi egyházban maradt tagok vagyona s munkájával szerzett vagyont). Ha azonban az egész egyházközség hagyja el a régi egy-

házat, akkor a templom és paplak is őt illeti” stb. stb. (Zeller Árpád: A magyar egyházpolitika, 1847—1894. II. köt. (1894) 237. 1.)

A javaslatról komolyan nem igen beszéltek, hanem inkább hallgattak róla. Így hát törvény sem lett belőle. De az előrelátott helyzet csakugyan bekövetkezett. Nagyobb arányú kitérés mozgalom Németországban azért nincs, mert a távozni készülők nem akarnak üres kézzel elmenni a régi családi házból...

VII.

A német egyházi és vallási forradalommal szemben meglehetősen sokáig tanácstalanul állott a közvélemény. Németország határain kívül általában tisztábban látták a helyzetet és a várható fejleményeket. Ezzel szemben a németek maguk nem mindig tudták, hogy mit cselekedjenek. Legkülönösebb azonban mindenesetre az volt, hogy a német konzervatív evangélikus körök milyen alkalmazkodással és megadással indultak neki a jövődőknek s milyen későn ébredtek rá igazi véleményükre.

A világ közvéleményét a német keresztények birodalmi-egyház-tervezetének az a pontja hozta először izgalomba, hogy „az új birodalmi egyházba csak ária fajú német keresztények tartoznak” s hogy a birodalmi püspököt az Ő soraiból kell az egyház népének megválasztani, de a nem ária származású keresztények sem ezen a szavazáson,

sem tovább az egyház életében részt nem vehetnek és szerepet nem játszhatnak. Erre tette közzé báró Wilhelm von Pechmann 1933 májusában azt a híres nyílt levelét, melyben lemondott a bajor országos egyházban viselt elnöki tisztéről s kijelentette, hogy a birodalmi egyház felállítása nevetséges törekvés. A német evangélikus egyház négyszáz éve áll, nincs tehát semmi értelme annak, hogy újra megalapítsák. Az átszervezésnek talán lehetne valami értelme, az azonban szégyenletes az egyházra nézve, hogy ezt az átszervezést kívülről kényszerítsék rá s hogy az egyházon belül is akadnak olyanok, akik az ilyen külső törekvéseket támogatják. A kívülről erőszakait átszervezés nem építő munka, hanem olyan felforgatásnak képezül, mint amilyen egyszer már megakaró semmisíteni Luther művét, mikor az anabaptista rombolók „akarták továbbfejlesztem a reformáció művét”, azért óvja az egyházat az átszervezés megvalósításától.

Az újságok már napról-napra beszámoltak ezekről a törekvésekről, de véleményt nem igen nyilvánítottak. Növekvő izgalmat tárgyilagosságba fojtották. Az egyházi vezetők is mindenféle „várakozási álláspontra helyezkedtek” —, hogy az átalakulás sikere esetén keletkező hatalmas birodalmi egyházhoz való viszonyukat idő előtt el ne rontsák.

Így eshetett aztán meg az a nevezetes eset, hogy az egyházi vezéremberek közül elsőnek nálunk merte megfújni a nagy kürtöt Krayzell Mik-

lós, a budapesti kir. törvényszék tanácselnöke¹, aki egyházi minőségében a magyarhoni evangélikus egyház egyetemes egyház törvényszékének a bírája is volt, ma pedig az arad—békési egyházmegye felügyelője. Egyházmegyéje Békéscsabán 1933 augusztus 25-én közgyűlést tartott. A közgyűlést Krayzell nyitotta meg. Nem helyi jellegű elmélkedéssel, hanem az evangélikus egyház világhelyzetéről adott áttekintéssel. Ebben a megnyitó beszédében Krayzell tétovázás nélkül, határozottan, keményen, olyan vezéri érzékkel és éleslátással mondta meg véleményét a német helyzetiől s annak a lehető kisugárzásáról, hogy beszéde szinte prófécia számba menő módon tárta fel a jövőendő lehetőségeket. Krayzell többek közt ezeket mondta:

„A világtörténelem forгатagában ma egy oly rendkívül nagyjelentőségű esemény bontakozik ki szemeink előtt, amely mellett nem haladhatunk el minden megjegyzés nélkül.

Ez az esemény a németországi forradalmi mozgalom.

Nekünk a német politikai forradalomhoz mint egyházi embereknek semmi közi ink nincs. A német evang. egyház belső átalakulásai azonban kell, hogy érdekeljenek bennünket, mint ahogy a hálás gyermek soha sem lehet közömbös szülei sorsának vagy állapotának semmiféle változásával szemben. Mert mi sorsközösségben vagyunk 4 évszázad óta a német evang. egyházzal. Legértékesebb és legdrágább eszményeinket és gondolatain-

kat tőle vettük és közösen ápoltuk, s valószínű, sőt bizonyos az, hogy eszméink kölcsönössége a jövőben is fenn fog állni.

Ezek a szempontok szükségessé teszik a számunkra annak a kérdésnek a felvetését, milyen hatással lehet a mostani német protestáns egyházak forradalmi átalakítása a mi egyházunkra és milyen ösztönzéseket nyerhetnek a mi embereink Németországból.

Kétségtelen az, hogy a aéraet átalakulásban minden egy személy körül forog és hogy az az egyéni autokratizmus csak lepelnek tekinti még a faji gondolatot is.

Ezzel szemben nekünk tisztában kell lennünk azzal, hogy az egyházban az autokrata gondolat másfélezer esztendőn keresztül klasszikus formában kitenyészttette a papi klerikalizmust a görög és római egyházban és hogy ez a klerikalizmus a keleti egyházban a caesaro-papizmus —, a nyugati egyházban pedig a pápaság kialakulásáig és isteni attribútumokkal (csalatközhatatlanság) való felruházásához vezetett.

Ezen az úton torpant meg Luther, a mi egyházunk nagy reformátora s ebből az irányból akarta egyházát az evangélium és «τ ζ egyetemes papság medrébe terelni.

Aki az autokratizmusnak, a korlátlan hatalmaskodásnak, a „Führertum”-nak híve, az lábbal tiporja az evangélium alapelvét, amely minden egyházi embertől szolgálatot és végletekig menő

önfeláldozást kíván és leveri a szabad keresztyén ember fejéről azt a koronát, amit Krisztus helyezett oda, hogy t. i. mi nem közvetítések és mások érdeme révén jutunk el erkölcsi egyéniségünk kifejlesztéséhez és Isten országába hanem tudatos, érett és Isten előtti felelőségünk tudatában vagyunk itt e földi egyházunk hívei, akik kölcsönösen tartoznak egymást építeni.

A „Führertum” gondolatának egyházunkba való beplántálása jogosulatlan és alapelveinkkel ellenkező vágányokra való áttérés — kereken olyan pseuclo-katolicizmns és pseudo-papizmus, amelytől minket a keresztyén egyház kétezer éves történetének minden lapja óv és visszatart.

Még sarkalatosabban ellenkezik az elemi keresztyén gondolkodással az a másik alapelve a német forradalmi átalakulásnak, amellyel az autokraiiára való törekvés leplezi és kendőzi magát — a faji gondolat.

Jézus Krisztus tanításának az alfája és ómegája az volt, hogy Isten előtt mindnyájan egyformán bűnösök vagyunk és hogy ennek az életnek nyomorúságait és veszedelmeit csak társadalmi és faji korlátokat nem ismerő emborszeretettel lehet elviselhetővé tenni.

Pál apostol, a mi egyházunk legfőbb sarkigazságának klasszikus megformulázója, isteni hivatásának tartotta azt, hogy a zsidónak zsidó, a görögnek görög legyen, (I. Kor. .9. 20, 21) s hogy ezáltal mindnyájunkat egyesíthessen a Jézus Krisztusban. Ha a keresztyén emberben a faji gondolat egy

pillanatig utat mutató és iránytszabó gondolat lett volna, akkor a keresztyénség soha ki nem bontakozhatok a palesztinai zsidó légkörből, akkor később sem a görög egyház nem terjeszkedhetik ki a szláv népek felé, sem a római nem fogadhatja magába a brittek, a frankok, a germánok és a magyarok nemzeteit, amelyek ma a keresztyénség legerősebb pillérei és világtekiniélyiiek hordozói. Az a keresztyén, aki a faji gondolat híve lett az egyházban, ezzel megtagadja a keresztyén egyház alapelvét, a személyválogatást nem tűrő felebaráti szeretetet, pedig: „Arról tudja mindenki, hogy az én tanítványaim vagytok, hogy szeretitek egymást” (János 13, 35).

elveti magától Krisztus ama missiók parancsát: „Járjátok be az egész világot s hirdessétek az evangéliumot minden teremtsnek” (Márk 16, 15).

és elzárja lelkét a keresztyénség isteni tökéletesülésének amaz apokaliptikus tartalmú reménysége elől, hogy „egy akol lészen és egy pásztor” és hogy a szeretet és igazság napja világol mindörökké.

A német forradalmi átalakulás elfeledkezett ezekről az alapelvekről. Ha azonban minket az isteni gondviselés abba a helyzetbe juttatott, hogy mi ezt a forrongást józan fővel és hideg értelemmel szemléljhetjük, akkor mi nem követhetjük el azt a hitünk létalapjait megtagadó tragikus tévedést, vagy megbocsáthatatlan bünt, hogy belesodor-tassuk magunkat a keresztyén alapelvek ilyen lehetetlen megtagadásának a forgatagába és hogy ily

módon szembe helyezkedjünk Megváltónk és az evangélikus egyház legszentebb eszményeivel,

A mi egyházunkban a „Führertum” gondolatának semmiféle jogosultsága nincs. Minden evangélikus ember minden tettéért és minden mulasztásáért felelős Istene, lelkiismerete és embertársai előtt. A mi egyházunkban minden evangélikus ember a legnagyobb eszmények, a legnagyobb igazság és a legnagyobb szeretet felé való törekvésre köteles és ha per accomodationem megmaradt egyházunkban az isten igéjével és a tanítással foglalkozók hivatalos rendje — a Wehrstand és Nährstand melfött a Lehrstand —, akkor a mi egyházunkban minden egyes lelkész száz százalékgig ereje és tehetsége emberfeletti megfeszítéséig tanítója, pásztorja és gondozója a reábízott lelkeknek, nem pedig a közelebbi vagy távolabbi „Führer” akaratának végrehajtója.

De nem folytatom tovább a német protestáns egyházban dúló válsággal való foglalkozást. Csúpan arra mutatok még rá, hogy ennek a mozgalomnak oly nagy a jelentősége, célkitűzései annyira homályosak, módszere pedig annyira megdöbbentő, hogy maga Hindenburg birodalmi elnök volt kénytelen a közelmúltban „úgyis, mint evangélikus keresztyén és úgyis, mint a birodalom államfője” a poroszországi evangélikus egyház védelmében közbelépni.

A magam részéről Pál apostollal végzem ezt a fejezetet, „kérlek azonban testvéreim, tartsátok szemmel azokat, akik bevett tudománytok ellenére

szakadást és botrányt okoznak s kerüljétek őket”.

Krayzell felfogása és ítélete oly korai volt és annyira ellenkezett a hitleri forradalom kibontakozását megbabonázva szemlélők lassú eszméltre ébredésével, hogy nem hangozhatott ellenmondás nélkül. Az első ellenmondó Sztranyavszky Sándor, ny. államtitkár, a Nemzeti Egység Pártjának az ' elnöke és a dunán-inneni ev. egyházkerület felügyelője volt, aki a kerület közgyűlésén Magyaróvárrott 1933 szept. 7-én a következő igen feltűnő nyilatkozatot tette a hitlerizmus mellett:

„Barátokat megtartani és barátokat megszerezni csak az a nemzet képes, amelynek fiai, értékes tulajdonaik mellett, egymás között sem meghasonlottak és akik nem a hatalom ma úgysis keserves gyakorlásáért küzdenek egymás ellen, de abban lesznek egymás vetélytársai, hogy nemzetük hatalmát növeljék, a társadalom erőinek azonos irányban való érvényesítése által. Ezért nem tartatom sem ildomosnak, sem szerencsésnek, ha evangélikus egyházunk bármely közülete, vagy tényszerzője, idegen ország belső ügyeinek intézése fellett ítéletet gyakorol. Különösen akkor, ha ez az ítélet igazságtalan és a történeti tényekkel ellentétben álló. Egy, a marxizmus sőt a kommunizmus által súlyosan fertőzött, nemzeti önérzetet, öntudatát már-már sárba tiporni kész, az örvény szélén álló nemzetnek onnan való visszatérítése, öntudatára ébresztése, a jövőben, erejében való hité-

nek visszaadása, a nemzet erejének összefogása és mindennek, ami a nemzet ellen nyíltan, vagy alátomba vét, erélyes szembeszegülése — nem minősíthető a protestantizmus, vagy a iutheranizmus ellen való véteknek. Luther nemzetének nemzeti öntudatára ébredése nem minősíthető Luther tanításával szembenállónak, Luther maga nacionalista volt, ízig-vérig német és nemzeti érzéseit nemcsak-hogy nem tagadta meg soha, de azc számtalan kijelentése és munkája bizonyítja is. Krisztus is, bár az egész emberiség megváltására jóit, kinyilatkoztatta, hogy elsősorban saját népének, Izrael népének megváltására küldetett. Ne akarja tehát senki sem Krisztust, sem Luther tanítását a nacionalista gondolattal, nemzeti érzéssel szembeállítani.

A magyar történeleim is bizonyosságot tesz amellett, hogy a protestantizmus mindenkor a nemzeti gondolat és öntudat őrizője volt és ha kellett, a nemzet álmainak, vágyainak valóra«, váltásáért küzdő tábor katonája, nem egyszer vezére is.

A lutheri iskola a nemzeti gondolat fanatikusait és mártírjait nevelte és soha nem csempészte hívőinek lelkébe a nemzet érdekeit feláldozni, a nemzeti öntudatot a lelkekből kiölni kész internacionalizmust. Luther négyszázötvenedik születési évfordulójának mostani esztendejében, lelkünkben hálával iránta, ne homályosítsuk el, de világosítsuk meg az ő igazságait.”

Ez is határozott beszéd, de nem olyan, hogy Sztranyavszky megállhatott volna mellette. A be-

széde nyomán támadt visszhang hatása alatt szeptember 11-én már magyarázta kijelentéseit:

„Németország a marxizmus határán állott és érthető, hogy a, 65 milliós germán fajta magához tért. Azon sem lehet csodálkozni, hogy az új úton, amelyen haladt, kisiklások történtek akár jobbra, akár balra, sokszor nem is a vezetők, hanem az őket követő tábor részéről. Egyébként Gömbös Gyula már megmondotta, hogy a narancsot nem lehet Olaszországból magyar talajba átültetni. Ez vonatkozik a fasizmusra és ugyanez a tétel áll a horogkeresztre is. Különben is az a helyzet, hogy mi akarunk Németországnak gyümölcsöt eladni és nem azt akarjuk, hogy mi együk meg — az ő gyümölcsüket.”

Sztranyavszky után Pesthy Pál ny. igazságügyminiszter, a bányai egyházkerület felügyelője, a kerület 1933. szept. 28-i gyűlésén Budapesten kifogásolta. Krayzell votumát, azt mondván:

— „Nem szerencsés az a hang, amelyet a német politikai és egyházi élet alakulásával kapcsolatban az egyház némely főembere megütött. Ha figyelembe vesszük azt a veszélyeztetett helyzetet, amelyben a német közélet egy ellentétes világnézet által alá volt aknázva, indokolt, hogy a végveszély csakis a leggyorsabb tempójú intézkedések által volt elkerülhető.”

Sztranyavszky Sándor és Pesthy Pál nyilatkozataikban politikai ildomosságból szerették volna kiküszöbölni a kérdés feszegetését. Raffay Sán-

dor bányakerületi püspök el lenben egyházi és vallási szempontból is helyeslő hangokat hallatott a német keresztények reformáló törekvései mellett. Pesthy Pál után ugyanis a közgyűlésen a következőket mondotta:

— „Németországban a politikai és az egyházi élet egy vágányra került. Lehetetlen tehát, hogy a politikának egyházi térre való átlendülését szóvá ne tegyük.

Az egyház és az állam összeolvasztása a történelem tanúsága szerint mindig és mindenütt egészségtelen volt.

Németországban az állam most az evangélikus egyház életébe erőszakosan belenyúlt!

Történelmi értékeit és hitvallásos örökségét azonban érintetlenül hagyta, csak a külső szervezetét változtatta meg. Ezt a változtatást az állam vezetői a nemzet fennmaradása végett mellőzhetetlennek tartották. Az evangéliumi egyháznak 26 önálló központjával egyezkedni ugyanis nehézkes, egyező közvéleményt teremteni lehetetlen. Egy nemzet életének átformálásánál pedig az állam nem nélkülözheti az egyház közremunkálását, sőt ha nélkülözni akarná is, rajta vesztené. Ennek az átalakításnak vannak ma még ki nem próbált részletei is, de kétségtelen, hogy a német evangéliumi egyházban új reformáció indul meg. Én nem féltém az Evangéliumot a német nép kezében és szívében, mert ezt a népet a 450 évvel ezelőtt megmozdult bölcső és az 1900 évvel ezelőtt

felállított kereszt örökre elkötelezte az Evangélium szolgálatára.”

Egy hónap múlva a dunamelléki ref. egyházkerület közgyűlésén Ravasz László ref. püspök pengetett meg hasonló optimisztikus húrokat:

„Várákozással szemléli a világ azt a roppant konvulziót, amely Európa leghatalmasabb népének, a németnek életét alakítja át. Ahol hegyek születnek és völgyek támadnak, ahol a magasság mélységgé és a mélység magassággá változik, gyakran megtörténik, hogy elpusztulnak a madárfészkek, semmivé lesznek városok, pusztasággá válnak kies ültetvények. Új világ áldozatok és tévedések nélkül nem születik.

Azért ne siessünk az ítélettel. Nyugat-Európában ma nincs népszerűtlenebb nemzet, mint a német, mert erről a népről mindenki rosszat tart, aki nem ismeri. Mi ismerjük és tudjuk, hogy ez a nagy nép lehet nagy tévedések áldozata, de könnyelműségre, léhaságra nem kapható, s legfőbb jellemvonása a valóság és az igazság előtt való hódolat. A lelkiismeret népe nem tehet erőszakot a lelkiismeretén és sohasem felejtheti el, hogy nagy nemzet csak szabad nemzet lehet. Nem lehet tujni, hogy a jelenlegi életformák mennyi állandóságot mutatnak, de egy bizonyos: a német léleknek olyan kimélyülésével, megkomolyodásával, áthevülésével és újulásával állunk szemben, amelyet ez a nép a napóleoni harcok után élt át.

Németország a lelkeség síkjában éli át a maga forradalmait s a mai időket a német lélek legnagyobb forradalmának lehet nevezni. Bár éppen alaposága és rendszeressége miatt hajlamos a túlzásra és a végletre, a német szellem még mindig reformálta és korrigálta önmagát. Most is megtalálja a helyes utat, hogy a nemzeti megújulás ne járjon az egyház örök javainak kárvallásával s a faj és a vér egyébként nagy gondolatáért cserébe ne adja az evangéliumot. Mert mit használ, ha valaki az egész világot megnyeri is, de lelkében kárt vall?”

A német evolúció optimisztikus megítélésében és támogatásában kétségtelenül Raffay Sándor püspök ment legtovább, mert könyvet írt ebben az optimisztikus szellemben s nyilvánosan is többször kiállt a német keresztények egyházi főexponensének, Müller püspöknek a védelmére. 1934 március 16-án a Nemzeti Klub előadóstéivé keretében is azt jelentette ki, hogy „bizalommal és nyugodtan nézi a német evangélikus egyház helyzetét. Éppen torzsalkodásai mutatják^ 'leginkább, hogy valóban félteni való érték a vallásos gondolat.”

Később azonban ő is más belátásra tért. Első beszéde után két évre 1935 okt. 3-án a bányai egyházkerület közgyűlésén újfent nyilatkozott. Most azonban már nem Müller mellett, mert közben Müller akciói kettészakították a német evangélikus egyházat, hanem a mellett a hitvalló-front

mellett, amelyet a, német keresztények előző akcióikkal félre toltak az egyház vezetésétől, amelynek a vezető embereit a német keresztény vezetők úgy emelték ki püspöki és egyéb egyházi hivatalaikból, hogy híveiktől el sem búcsúzhattak ...

Most már a hitval Ió-front érdekében való optimizmus szólal meg beszédében:

„Íme itt a németországi példa! Nagy lelki válságok ködén is átcsillan az evangélium örök fénye és biztató világossága.

Az evangélikus egyház élet-halálharcában mind tömörebbé válik a hitvallásos hívek tábora.

Az egész világválságban és lélekválságban az a fődolog és a biztató jelenség, hogy a németországi evangélikus hívőknek a liberális, sőt hitetlen és közönyös szellem puha párnáján mestersegesen elaltatott tömegei ébrednek és az evangélium égből alászálló fényes felhői között kezdenek nem látni más senkit, csak Jézust egyedül!"

Ezzel a nyilatkozatával Raffay Sándor püspök két esztendei Müll er t s a birodalmi egyház akcióját támogató tévelygése után visszakanyarodott oda, ahonnan soha nem kellett volna eltévednie.

Krayzell Miidós monumentális evangéliumi intései és valóban vezéri belátásokat tanúsító megállapításai és útmutatásai után a, magyar evangélikus egyház valamennyi vezetője számára ki volt jelölve az út, amelyre lépniök kellett. Csak Krayzell Miklós evangéliumi szempontból

kőbevésésre érdemes szavaihoz kellett volna alkalmazkodniok s azokat kellett volna visszhangozniok.

Ők azonban nem tudtak fenntartások, okoskodások és tévelygések nélkül a nyomába lépni.

Így aztán majdnem teljesen Krayzell Miklósé marad az az érdem, hogy a világ evangélikusai között elsőnek hívta fel az evangélikus egyházat és az általános közvéleményt arra, hogy a német egyházi és vallási forradalomban evangéliumi szempontból mekkora veszedelmek rejlenek s hogy ezzel a tévelygéssel szemben tétovázás és ingadozás nélkül egyszerre megmutatta azt az utat, amelyen a tudatos evangélikus közvéleménynek járnia kell.

Állásfoglalása annál jelentősebb, mert ekkor még a német evangélikus hitvalló-front sem volt egyáltalán kialakulva és a hitvalló-front későbbi vezetőinek egyrésze is a birodalmi püspök hivatosságában hitt és reménykedett.

Teljesen igaza volt tehát Krayzell Miklósnak, mikor két évvel később, az arad—békési ev. egyházmegye 1935 szeptember 3-án tartott közgyűlésében Békéscsabán visszatekintett az új német „reformációról” tett kijelentéseire s most már ezeket mondta:

„Meg kell állapítanom, hogy két évvel ezelőtt talán én voltam a legelső hazánkban, aki a németországi mozgalmakkal egyházi szempontból foglalkozni kezdett. Talán ez okozta, hogy a teljesen politikamentes s tisztán vallási és bibliai alapon álló

beszédem félreértésekre adott alkalmat és élénk visszhangot váltott ki, olyannyira, hogy egyesek már politikai tendenciákat véltek kiolvasni s ezen szempont által vezérelve léptek az ellentámadás terére, míg mások viszont biblikus alapon igyekeztek álláspontom tarthatatlanságát kimutatni.

Annakidején igazságom tudatában nem tartottam szükségesnek a vita folytatását. Elhallgattam s nyugodtan vártam a dolgok további fejleményét.

Várákozásomban nem csalódtam s ma teljes erkölcsi elégtétellel kell megállapítanom, hogy az idők folyása nem a nekemtámadókat igazolta. Ma már tekintélytes egyházi vezérférfiak — püspökök — nyilvános gyűléseken s az egyházi sajtó is egyértelműen azt hirdetik, hogy a németországi politikai mozgalom a németországi keresztény egyházakat a legváltóságosabb helyzetbe sodorta s azokkal még most is kemény harcban áll.”

VIII.

Hogy Krayzell Miklós mennyire az események előtt járt azzal, amit mondott, az abból is látható, hogy más külföldi egyházak vezérférfiái általában csak a következő évben indították meg a német vallási forradalom ellen való megnyilatkozásaik sorát és áradatát.

A svájci egyházi szövetség 1934 áprilisában foglalt állást a német birodalmi egyház alapelveivel szemben. Mikor a birodalmi püspök felállította

a birodalmi egyház „külpolitikai hivatalát” s ennek útján érintkezésbe akart lépni ezzel a szövetséggel, a szövetség elnöksége azt a választ adta, hogy a birodalmi egyházzal csak abban az esetben érintkezhetik egyenlő alapon és fenntartások nélkül, ha a német birodalmi egyház sem nyúl a következő alapelvekhez és hittételekhez:

ahhoz, hogy az ó- és újszövetségi biblia a hit egyetlen forrása és mértéke, ahhoz, hogy az üdvösség alapja a Jézus Krisztusba vetett hit, nem peclig bármily természeti állapot vagy egyéni teljesítmény;

ahhoz, hogy a hívek lelki szabadsága biztossítsassék;

ahhoz, hogy a keresztény egyház nem nemzeti, hanem nemzetek fölött álló közösség;

végül pedig ahhoz, hogy az egyház szellemi közösség, nem pedig véren vagy faji jellegén alapuló adottság.

A chichesteri lord-püspök peclig 1934 május 17-én bocsátotta ki és tette közzé a gyakorlati kereszténység világszövetsége tagjaihoz — mint e szövetség elnöke — a következő nyilatkozatát:

„Több helyről nagyon sürgetnek, hogy a világszövetség tagjai részére adjak ki a német evangélikus egyház mostani állapotáról egy nyilatkozatot, mert az a világszövetség tagjait is érinti.

A helyzet kétségkívül aggodalmakat keltő. Igazán azonban csak akkor értjük meg helyesen, ha tekintetbe vesszük, hogy a német állam forra-

dalmon ment át s hogy ennek következtében a német egyház sok új kérdés és feladat megoldása előtt áll. Csakhogy, ezt a helyzetet a külföldi egyházak nemcsak érdeklődéssel nézik, hanem egyre növekvő nyugtalanságot éreznek miatta.

Aggodalmaik és nyugtalankodásuk legfőbb oka az, hogy a birodalmi püspök a „Führerprinzip” alapján önhatalmúlag uralkodik s nem veszi figyelembe sem az alkotmányos, sem a szokásos hatalmi korlátokat úgy, hogy ez az eljárása az egész egyház történetében példátlan.

önhatalmú uralkodása szétroncsolta az egyház belső egységét, azok a fegyelmi intézkedései pedig, amelyekkel az evangélium szolgáit sújtotta az evangéliumi igazsághoz való ragaszkodásuk miatt, az egész világ kereszténységéből fájdalmas érzéseket váltottak ki és csak növelték azt a nyugtalanságot, amit az egész kereszténység testvériségén csorbát ütő faji gondolat bevezetése és alapul vétele úgyis okozott.

Nem csoda, hogy ez ellen akadtak Németországban is felszólalók, akik az egész világ figyelmét ráirányították arra a veszedelemre, mely az evangélikus egyház szellemét veszélyezteti.

De vannak a német evangélikus egyháznak más olyan kérdései is, amelyek az egész világ kereszténységét foglalkoztathatják. Ilyenek: az egyház lényegét, tanúságát, szabadságát s világi hatalmakhoz való viszonyát érintő viták. Augusztus végén a világszövetség Dániában ülést tart. Tárgyalásai során ezekkel az alapvető kérdésekkel is

foglalkozik ... Hiszem, hogy a tanácskozás az egyházak baráti viszonyának és közösségi érzésének a megszilárdítására szolgál s azt eredményezi hogy a mostani gondolkozással és társadalmi helyzettel szemben a közös keresztény elvekben való egyezés alakul ki...

A helyzet kritikus. Ebben valami olyanra van elsősorban szükség, ami nem feltétlen velejáruk nyz ilyen összejöveteleknek és tanácskozásoknak. És ez az, hogy minden gondolatunkat és érzésünket istenre irányítsuk. Teológiai tanulmányainkat is megsokszorozott komolysággal kell folytatuunk. s még nagyobb alázattal és odaadással kell menynei atyánkhoz imádkozzunk. Ő, aki egyedül osz-lathat el minden homályt, adja nekünk kegyelmét! Ő, aki ismeri gyengeségünket és vakságunkat, töltsse ki reánk szent lelkét s tegye képessé egyházát, hogy hittel és bátran tegyen vallást Krisztusáról.”

A pillanatnyi helyzetre ekkor még roppant jellemző volt, hogy a chichesteri püspök és Beaven amerikai „keresztény egyháztanács”-elnök hasonló nyilatkozata ellen a Pfarrernotbund tagjai tiltakoztak s kijelentették, hogy a német papok püspökeikkel együtt egy értelemmel és híven támogatják Hitler államát, Hitler államához való hűségük ezután is változatlan maradt, ez azonban néhány hónappal később nem akadályozta meg őket abban, hogy a birodalmi egyházzal való elégedetlenségük tűrhetetlenné ne nőtt legyen s hogy új egyházalapításra ne kényszerüljenek.

Ma tiltakozásukat aligha ismételnék meg egyházi és vallási vonatkozásaiban.

Az eddigi események után indokolt és érthető a világ aggodalma, hogy az ősi német evangélikus egyház megrázkódtatásai nem múlnak el nyom nélkül s lehet, hogy a külföldi egyházak is bajai sodrába kerülnek.

A gondolatok és eszmék úgy terjednek, mint a ragály. A birodalmi egyház „új reformációjáé-
nak máris akadtak szószólói és majmolói.

Az önkormányzatra, a népfenségre s a szabadságra meg amúgy is éppen elegen leselkednek *más* oldalról is. Csak egy ilyen baljós példa kell s kész belőle a világveszedelem! És ha eleve kilátástalan-
nak látszott s eddig sikertelennek bizonyult német keresztény próbálkozásnak ennyi hatása volt, mennyi majmolója lett volna hatása esetén!! ...

A német próbálkozások bukása azonban ta-
lán elhárítja azokat a veszedelmeket a kisebb evangélikus egyházak alkotmánya, önkormányzata és egészséges testvéri szelleme felől, amelyek a német egyházi forradalom sikere esetén az ő egyen-
súlyukat is nyilván felborította volna.

IX.

A német egyházi forradalom sokkal kevésbé bizonyult veszedelmesnek, mint aminőnek eredetileg indult. Törekvéseinek sikertelensége s az ellene támadt hatalmas hitvalló-mozgalom ezt az (egy-
háztörténeti epizódot egyelőre katasztrófába ful-

lasztotta s inkább megdöbentőleg és kijózanítóki-
hatott. Ezt a kísérletet aligha merik hamarosan
másutt utánozni.

A forradalom vallástörténeti céljairól és tö-
rekvéseiről azonban sem egyelőre, sem előrelátha-
tólag sokáig nem mondhatunk hasonlót. Az új né-
met pogányság sajnos, sehol sem szenvedett olyan
megdöbentő és megsemmisítő vereséget, mint a
birodalmi egyház s az evangélikus egyház teljes
kiforgatására irányuló kísérlet. Az új pogányok
nincsenek bele keverve az egyház katasztrófájába.
Ők nem is vesztenek és nem is buknak vele. Sőt,
ha az egyház meggyengül és szétzüllik, ha az
egyház hívei a nagy szakadásban a sok elcsapott
és újra alkalmazott, a sok ugyanazon helyre jogot
tartó és egymással rivalizáló püspök és más vezető
közt nem tudják, hogy melyikhez tartsák magukat
és melyik után igazodjanak, akkor ebből a tanács-
talanságból az új pogányok csak hasznot húznak! .

Az események csakugyan mutatják is, hogy a
pogányság Németországban is, Németországon kí-
vül is erősödik.

Mert miíg a nemzeti szocialista „egyházjavi-
tás” gondolata Németországban megtorpant, a
nemzeti vallás gondolata német hatásra vagy ma-
gától, de — mindenfelé terjed és egyre nagyobb hul-
lámokat vet.

A legmesszebbmenő változás mutatkozik a val-
lásreformálás terén Törökországban, ahol Kemal
Atatürk, az államfő a régi iszlámot teljesen át for-
máltatta.

Németországhoz legközelebb álló nemzeti választás mozgalom bontakozott ki — Luxemburgban, ahol a született luxemburgiak akarnak külön választást maguknak.

De nemzeti egyház alakult Lengyelországban szintén, mindjárt kettő vagy három is. Az egyik Fr. Hodur vezetése alatt, még pedig 44 anya- és 11 leányegyházzal, az anyaegyházakban 63.251, a leány-egyházakban 9.600 hívővel. A másikkak „Siew” a neve, a harmadik „Wici”. Ezek azt tartják, hogy a korhadt lengyel társadalmat csak osszláv hagyományok feltámasztása segítségével lehet meggyógyítani és új életre ébreszteni.

Litvániában szintén az ifjabb nemzedékben van sok híve. annak a gondolatnak, hogy nemzeti egyházat kell alapítani.

A fasizmusból —, amely ebben a pillanatban jó békekességben él a pápasággal és aligha, gondol arra, hogy vallási kalandokba bocsátkozzék — szintén kinőhetnek ezek a törekvések. Itáliában a vallástalanság, illetve a katolikus vallással való elégedetlenség mindig nagy volt s Mussolininek a pápával kötött konkordátuma sem sokat változtatott rajta. 1931-ből tudjuk, hogy Róma egyik alululó negyedében 20.000 lakos közt csak hatszáz olyat találtak, aki meg lett volna kereszttelve. Ezt az állapotot a pápa is olyan szégyenletesnek találta, hogy programot készített az újonnan keletkező negyedek vallási gondozására.

Nem szabad soha figyelmen kívül hagyni, hogy az ilyen megkereszteletlen tömegeknek is lehet,

vagy van vallásuk. Hol és mikor és milyen formában tör elő a homályból, azt előre senki sem tudja megmondani.

Ezen a téren olyanfajta hitvallások és káték, aminőt még 1925-ben P. del France írt a fasiszta fiataltság számára, nagy hatásokat érhetnek el.

P. del France könyvében így oktatja a kis fasisztákat:

„Kérdés: Hány részből áll a hitvallás!

Felelet: Tizenkettőből. Nevezetesen így hangzik:

„Hiszek az örök Rómában, hazám édes anyjában,

Itáliában, az ő elsőszülöttében, mely isten végzéséből az ő tiszta lelkéből született, de szenvedett a barbárok alatt és sírba szállt, de ismét feltámadt, a 19. században felment a mennybe, 1918-ben és 1922-ben (a fasiszta forradalmak évében!) odaült Róma anya jobbjára és onnét ítéli az élőket és a holtakat.

Hiszek Mussolini szent lelkében, a fasizmus szent atyjában, a mártírok közösségében, az itáliaiak megváltásában és a császári birodalom feltámadásában. Amen!”

Keresztény fül számára az ilyen hitvallás nevetség és blaszfémia, de ki tudja, milyen hatásokat válthat ki a nép lelke mélyén...

Legtovább ezen a vonalon nyilván a spanyol népek mennek. Spanyolországban is, Amerikában is. A spanyol vallási forradalmak durvasága és kíméletlensége akár Spanyolországban, akár Me-

xikóban minden mértéket felülmúl. Spanyolországban országszerte templomok hamvadtak el, Mexikóban az állam csak nemrég foglalta le az egyházak minden vagyonát s elrendelte, hogy a régi azték vallás korszerű elemeit újítsák fel s azokból készítsenek új vallást. A kultuszminiszter parancsára például már a napünnepeket (Jezcatlipoca) ősrégít utánzó azték formában ülték meg — csak az emberáldozatokat hagyták el s már bevezették a régi azték naptárt is. Eszerint újév a szelek napja, Epiphanciasz a mexikói királyok és a haza védelme ünnepe. Áldozó csütörtök az ősi ruha ünnep. Legközelebb karácsonyt is összeköttetésbe hozzák valamilyen azték dologgal.

Buenos Ay résben Mon signore Copello érsekké szentelése kapcsán a „Critica” Krisztus szelleméi idézi:

„Mire való ez a sok arannyal hímzett ruha, az arany bot s a sok ázsiai pompai! A galileai rabbi aligha vett részt ezen az ünnepélyen...

De meg — folytatja tovább a lap —, hol van Jézus egyáltalán!

Éhség, betegség, halál és háború szánt végig szabadon a földön! ... — Hol van Jézus! Harminc millió ember szédeleg szerte a világon munka nélkül s vonul éhségparádéra a nagyvárosokba! ... — Hol van Jézus!

A japánok Mandzsúriára törnek. Kína lángba borult. A hatalmak vitakoznak. Új háborúk készülnek az idők és a laboratóriumok méhében, noha még a régi emlékei se halványodtak. Tíz millió

halott, húsz millió nyomorék, öt millió örült és gázbeteg. Vannak országok, amelyek felett a testvérháború démona kering! ... — Hol van Jézus? Az indiai nép szabatiógot követel. Láncait tördeli s visszaköveteli emberi méltóságát. A gyújtogató imperialisztikus politika meggyalázza a világot. A vasúti kocsik tele vannak búzával, a raktárakban nincs egy csepp üres hely, de az emberek milliói éheznek! ... — Hol van Jézus?

Forradalmak, vérontások, rémhírek, gyász, éhség, kétségbeesés, nyomor, örület terpeszkednek a világon. Chacoban testvérek hadakoznak egymással olyan földért, amely nem ér egy patront! ... — Hol van Jézus?”

Ki tud ezekre a szörnyű kérdésekre válaszolni? Mi lehet a kádencia ezekre a borzasztó egymással szembehelyezett tényekre?... Bizonyos azonban, hogy az ilyen dinamikájú gondolkozás Krisztus tói való elszakadásra vezet s még jó, ha akad valami pozitívum, mégha a régi azték vallás megmentett töredéke is —, amelybe az ilyen meghasonlott lélek megkapaszkodik.

És van már ebből az új nemzeti pogányságból nálunk is. Nálunk azonban ez sem olyan, mint külföldön. Mert a mi pogányainknak csak egy részük rokkant bele a faji gondolatba. A másik szárnyuk pogány ugyan, de annyiban mégis tanult a kereszténységtől is s a modern gondolkozástól is, hogy minden faji és nemzeti öntudata dacára is érzi és hirdeti az isten világfölötti nagyságát, a

föld valamennyi népére kiterjedő atyai jóságát, a világtörvények egyetemességét és az emberek testvériségét, vagyis igyekeznek felülemelkedni a faji korlátoltság szűk látkörén.

X.

Az itt is, ott is felbukkanó új pogányság azonban egyelőre sehol sem éri el sem jelentőségében, sem átütő erőben a német pogányságot. Mert lehet, hogy a mexikói új vallásos irány néhány lépéssel előbb jár, a német meg lassabban halad előre, de ez maradandóbb és távolabb kisugárzó hatásokat érhet el.

Főleg három gondolata veszedelmes. Az egyik az a faji korlátozottsága, hogy kivet és kizár magából minden más fajú embert. Ennek a faji gondolatnak a támadó éle egyelőre főként a zsidók ellen irányul, de bizonyos, hogy nem áll meg a zsidóknál, hanem kiterjed más köztük és kívülük élő népekre egyaránt s kimélyíti azokat az ellentéteket, amelyek kicsinyes életnézet mellett különben is mindig és mindenütt oly könnyen felburjánzanak néposztályok, néprétegek, népek és nemzetek között.

Első lépésnek semmi sem könnyebb, mint a zsidóság kiszorítása Európa egyes országaiból. Az se volna nehéz, hogy a népek szövetsége a zsidók részére Palesztinában vagy másutt egy gigantikus gettót teremtsen, különösen hogyha a cionisták ezért mint zsidó eszményért lelkesednek is. És az

is könnyen meglehet, hogy a zsidóság majdan el is vész Palesztinában az óriási arab nyomás alatt. Dicsekedhetnek-e majd ezzel azok, akik a zsidók kiszorításában tevékeny részt vettek! Nem lesz-e örök szégyenfoltja az európai kultúrának s a huszadik század haladásának az, hogy a zsidókat olyan sorsra kárhoztatta, mint a hottentottákat és a busmanokat, mint a tazmánokat és az indiánokat! És ha mindezért vállalja is valaki az egész felelősséget: nem marad-e meg a megtisztított országokban a kizsákmányolás, a hatalmaskodás, a kéjvágy — amelyek nem zsidó tulajdonságok, hanem ott nyugosznak más fajú szívek mélyén is s felébrednek s nagyra nőnek az uralkodás, a kereskedés és az ipar, az önzés és a bírvágy emlőin!! . .

Mindenekfelett pedig —, ha a belső ellentétekkel nem tud megbirkózni, ha a szíveket nem tudja megnemesíteni és ha a faji gondolatból befele folyó elzárkózást, kifele pedig magától adódó fagyűlöletet vallja, viselni bírja-e majdan egy nyugodtabban és bölcsebben ítélő kor előtt annak a felelősségét, hogy a népek közt való ellentétek elsimulását semmivel sem szolgálta, hanem ellenkezőleg: csak az ellentéteket növeltei! ...

Másik nagy baja a pogány gondolatnak az, hogy a 20. század haladását és műveltségét a germán faj, vagy az ária szellem őskori primitívségével házasítja össze. Ha a zsidót és a másfajút azért nézi le, mert alsóbbrendű, tökéletlenebb és hitványabb és ha saját nemzeti eszményeit tartja a világ legtökéletesebb és legszentebb eszményei-

nek, miért nyúl ezekért saját faja vagy népe primitív őskorába vissza, mikor nyilvánvaló, hogy megfelelő számú évezreddel ezelőtt az emberiség valamennyi fajának az egyedei kőbaltákkal verekedtek, falevelekből készült szárnyékokban háltak, frissen itták a vért és nyersen ették a húst, vagyis végső kultúreszményeit egy nép sem keresheti faji nyelvi vagy területi adottságok alapján a múltjában, hanem — a jövőben és a jövőből kell kiformálnia?! ...

És hogy ez a hibás tájolóadás mennyire szomorú eredményeket hoz létre, az abból látszik, hogy milyen erővel törnek előre ebben az újjáalakulásban, hanem — a jövőben és jövőből kell kiformálnia.

A tölgyfák alatt való tanácskozások, a régi pogány istenszobrok újra való felállítása, az áldozások felújítása — ami azonban nem is mindig teljesen igaz, hanem sokszor csak a vallási acsarkodás régi fegyvertárából való ráfogás —, e tekintetben nem annyira fontosak, mint az, hogy ezek a német pogányok vallási polémiáikban még a nagy német protestáns teológusok kritikájának a magaslatára sem jutnak el, még utánuk is olyan primitívségeket beszélnek az ószövetségről, Pál apostolról és Jézus Krisztusról, mintha — német teológia soha nem létezett volna s igazságkeresésében már rég meg nem állapította, és ki nem küszöbölte volna a német keresztény nép világ és életnézetéből azokat a botránkozásukra alkalmas problémákat, amelyek naiv és belátás nélkül való lelkek számára oly könnyen adódnak, ami azt bizonyítja,

hogy a kultúrprotestantizmussal alapján véve igen kevés a kapcsolatuk.

S még ennél is nagyobb fogyatkozásuk az, hogy világképük mélyen alatta marad a mai német tudomány sok kutatásával, nagy fáradtsággal és hallatlan energiával kialakított, világképének amelynek révén a világ tudósai köztársaságában ez a tudomány az egész nép kulturális tudását és törekvését reprezentálta és a németiség számára a legtisztéletreméltóbb helyet biztosította. Ebből meg az következik, hogy az új német pogányság nem is kultúrmozgalom.

De legszörnyűbb a német pogányságnak az a sajátossága, hogy faji primitívségekbe való visszaesésén, tudománytalanságán és világnézeti perspektívátlanágán kívül is mily mértéktelenül kiütközik belőle az erő fitogtatásának, mások jogai letiprásának a nietzschei „Übermensch” hatalmaskodására emlékeztető szándéka és szelleme.

A „Führertum” gondolata vallási vonatkozásban naiv és torz gondolat.

A mindenséggel szemben minden hősködés örülettel határos oktalanság, aminthogy már Nietzsche Übermenschéről sem egészen bizonyos az, hogy valamennyi jellemvonásával együtt nem Nietzsche már bomlóban levő agyának beteg terméke-e s aminthogy a vallás szentsége előtt időtlen idők óta a néma alázat, az ember egész lényének elomló áhítata és a szent szolgálatra való készség és mindenekre kiterjedő jóság a komolyan és józanul gondolkodó ember helyes beállítottsága.

A német vallási forradalom ezeket a javakat tette kockára s ha bármily formában jóra vezethet, bukásából is, győzelméből is ezeknek kell kiforrniok. Egyelőre azonban itt is, ott is más célok és más eredmények mutatkoznak az előtérben.

A kereszténység eszményi magaslatra jutó része ezeket alakította ki s ápolta szerte a világon, immár közel két ezer éve. Az új napi események kaotikus zűrzavarából, vereségek és diadalok egymást váltogató tömkelegéből is ezeknek kell kiérniök.

Ebben a pillanatban úgy látszik, hogy a küzdő felek elég távol vannak ettől a céltól s velük együtt a világ is egyre távolabb sodródik tőle.

Ezért kell lehetőleg mindenkinek alaposan ismernie ezt a szemünk előtt folyó küzdelmet és forrongást, mert soha nein tudhatjuk, mikor keveredünk mi is hasonlóba bele.

S mégis csak jobb, ha más kárán tanulunk s nem csinálunk végig minden oly esztelenséget és oktalanságot, amit egy kis körültekintéssel, józansággal és megfontolással távol tarthatunk magunktól